

LÁÀNGBÀSÀ

(Jona Ise Akada ni Ede Yoruba)

ISSN 0794 - 3881

University of Lagos

Nṣṅbà 19

Ọdún 2014/2015

ÌTÒPINPIN ATÓKA ÌŞEWÉKÚ AJEMÓTUMÒ ÀLÒPÒ NÍNÚ ÀŞÀYÀN AFÒ YORÚBÁ

ÒKÉWÁNDÉ, Olúwolé Tẹ̀wọ̀gboyè,

Èka-Èkó Ìmò-Èdà-Èdè àti Àwọn Èdè-orilẹ̀-èdè Nàìjíríà,

Yunfàsiti Ilorin, Ilorin.

E-mail Address: oluwoletewogboye@yahoo.com

ÀŞAMÒ.

Ìşewékú afò ní í şe pèlú ọ̀rọ̀-àlòpò; pàápàá, pèlú ọ̀rọ̀-ìşe àti ọ̀rọ̀-orúko irú afò bẹ̀ẹ̀. Lilo àlòpò ọ̀rọ̀ tó ní isopò ìşewékú pèlú irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni yóó şàfihàn ikógojá imèdè.

Púpò àwọn àlòpò itumò ajemórò-ìşe àti ọ̀rọ̀-orúko ló ti di ìşínípòpadà kúrò ní ilàná ìşẹ̀nbáyé (onídè); sùgbón, tí à n şe ifirópò, pàşípààrò tàbí idàrò itumò fún nínú afò. Ìjẹyọ irú àwọn àlòpò wònyí ni a topinpin láti inú àwọn afò Yorúbá tó jẹ ọ̀rọ̀-orúko pónbélé, ọfò, àkànlò-èdè, oríkì àti òwe. Ìgbédè àti imèdè ní í şe pèlú ìşàmúlò imò imédèlò ọ̀rọ̀ tó ní itumò àlòpò ìşewékú. Ìjẹyọ orisun ilàná ìşẹ̀nbáyé máa n jẹyọ pèlú ẹranko, igi, kòkòrò, ohun abẹmí àti aláilẹmù. A pín ilàná itumò ọ̀rọ̀-èdè fáyẹwò sí mẹrin: atóka ajemótumò àlòpò ìşewékú onídè nínú afò, atóka ajemótumò ifónká-aşeyàtò àlòpò ìşewékú nínú afò, atóka ajemótumò ifónká-alàìşeyàtò àlòpò ìşewékú nínú afò àti atóka ajemótumò ifónká-aşeyàtò àlòpò ìşewékú onibàátan nínú afò. A topinpin orisun ijẹyọ àwọn afò tí a şàmúlò fún itipalẹ̀ bí wón ti şe jẹyọ pèlú ọ̀rọ̀-orúko tàbí àpòlá orúko ní àlòpò pèlú ọ̀rọ̀-ìşe láti ìşẹ̀nbáyé nínú afò: òwe, àfiwé, oríkì àti ọfò. Àbájádè iwádii yù fihàn pé púpò itumò afò tí ó ní ìşewékú àlòpò máa n jẹ onídè; èyí tí itumò rẹ̀ máa n kún, bẹ̀ẹ̀ sì ni ó máa n ní imòlára ipa itumò àrà-òtò. Lónà mùiràn ẹwẹ̀, ipegedé itumò ipele ijẹyọ afò ifónká-aşeyàtò, ifónká-alàìşeyàtò àti afò onitumò ibátan dú lórí idógba àti ìşewékú àlòpò itumò afò pèlú onídè. Àmúlò àlòpò ìşewékú ajemótumò ló n fí imèdè hàn nínú imò imédèlò.

ÌFÁÁRÀ.

Púpò àwọn onímò ló ti şişẹ lórí ọkan-ò-jòkan ẹyà afọ Yorùbá. Olújìnmí (2012, o. i. 192-213) şişẹ lórí ipa tí òwe n kó lórí ètò okoòwò àti ìşàkóşo ajemórò-ajé. Ó şàmúlò ọkan-ò-jòkan àwọn òwe ipènjà nídií ìşẹ àşẹjeun kí ọwọ lè tẹnu. Ọmọlòşó (2006) şişẹ lórí òwe bákan náà. Ó şàgbéyèwò ilàà ihun ọgangan-ipò òwe Yorùbá nínú afọ. Ó ní a kò lè şàlàyé ìtumò òwe pẹlú àkóónú rẹ nìkan, bí kò şe pé a şe àwòmó sántáààsi ìtumò irú òwe bèẹ nílàà taàrà àti èlẹlọ. Ó şètọkasí ipele oníbeji tí òwe máa n gbé jade àti ipa ààtò, ihun àti èròjà ìmò-èdà-èdè tí ó sodo sínú òwe.

Ọlátúnjí (1984/2005, o. i. 169-190) pín òwe Yorùbá sí ìşòrí pẹlú ìşẹ òwe tó ní ipilẹ ibáşepò àwùjọ, iwúlò òwe àti àwòrán-inú nínú òwe. Bámgbóşé (1968) şàgbéyèwò òwe oníhun gbólóhùn abódé, oníbò, tẹlẹ-ń-tẹlẹ àti gbólóhùn adọgba. Ìşẹ rẹ şíjú wa sí ipín-sí-ìşòrí òwe Yorùbá. Nínú afọ Yorùbá, òwe jẹ ọkan lára ẹyà afọ tíşẹ tó fejú jù ti wáyé.

Ìşẹ Àjàyí (1995) dá lé àgbéyèwò fí fí ojú ilàà ìmò-èdà-èdè ajemáfọ wo ọfọ Yorùbá. Ó ní, ilàà ọfọ Yorùbá máa n ní bátàni ihun: nì, kì í, àti níí. Ó şàgbéyèwò ilàà wònyí nínú ọfọ àásán, ògèdè, àyájọ àti bèẹ bèẹ lọ. Barber (1991) şişẹ lórí oríkì ní ilú Òkukù, ipínlẹ Ọşun. Ìşẹ yíi jẹ èyí tó jinlẹ lórí oríkì, orílẹ, ìşéré, ipa àti ipò oríkì àti orílẹ lówùjọ Yorùbá. Púpò àwọn ìşẹ ìşàájú wònyí kò fí bèẹ gbájúmó ìtumò, pàápàá pẹlú ilàà ìşowólò-èdè, èyí tó lè ràn wá lówó láti lè şàpẹjúwe ipa tí orisun ohun àfipẹ tó dúró fún ìtumò kó nínú afọ pàápàá àwọn afọ alohùn: ọfọ, òwe àti oríkì tíşẹ iwádíi yíi fí şàtẹgùn àgbéyèwò.

ÌŞEWÉKÚ BÍ ILÀÀ ÌŞOWÓLÒ-ÈDÈ

Ìşewékú jẹ ọkan lára òdiwòn tó gbé afọ ró. Ìşewékú ní í şe pẹlú ibáşepò láààrin ikójopọ, isopọ àti itayọ (Awóyalé, 1989). Èyí nì bí àwọn èròjà inú afọ şe wà ní ibámu sí. Ojú tí a sì fí lè wo ibamu yíi gbòròrò púpọ. Lójú Jakobson (1960, o. i. 358), ìşewékú inú afọ bèrẹ láti orí yíyàn títi dé ljànpọ. Ó ní, “ the poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection in to the axis of combination”: “àfojúdá ilàà ìşẹ ewi bèrẹ láti orí yíyàn tó fí dé

àlòpò” Èyí fihàn pé, yíyàn ọ̀rò tó yẹ̀ ní yóò fún afọ̀ ní ìṣewékú. Yíyàn yìí níí ẹ̀ pẹ̀lú ìbámu tàbí ìdógba ìjẹyọ̀ àṣàyàn afọ̀ ní àyè ìjẹyọ̀ (Okéwándé 2014).

Làìsí ìṣewékú, ìtẹ̀síwájú láààrin ìpín afọ̀ kan sí èkejì yóò pakasọ (De Beangrande àti Dressler 1981). Lawal (1997, o. i. 45) rí ìṣewékú bí àjọṣepò tó wà láààrin èrò ònḱowé tàbí aṣafọ̀ àti irúfẹ̀ èdè tó ló láti gbé èrò rẹ̀ jáde. Ìpele-ṅ-pele ní èyí sì le gbà wáyé nínú afọ̀. Ìṣewékú ló ń fún afọ̀ ní ìtumò. Lójú Alan àti Fabb (1990, o. i. 136),

The central element which gives structure to discourse is that they have coherence. Some connectedness at the level of social action which holds the discourse together.

Ohun pàtàkì tó fún afọ̀ ní ìhun ní ìṣewékú. Àwọn àṣomọ̀ onípele ilàná àwùjọ̀ tó mú afọ̀ wà papọ̀.

Ohun tó yẹ̀ kó máa ẹ̀ atọ̀nà aṣafọ̀ ní ìlákàkà tàbí ìgbìyànjú àmúlò àwọn àṣàyàn ìṣewékú èdè nínú ìmédèlò; yálà, nínú afọ̀ ajẹmẹ̀wì, eré-oníṣe tàbí itàn, ọ̀we, oríkì, ọ̀fọ̀, àkànlò-èdè àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Ìṣewékú yìí ní í ẹ̀ pẹ̀lú ìṣàmúlò ọ̀rò tó tọ̀nà.

Geoffery ati Short (1981, o. i. 61) ti ṣaájú wòye pé ìṣowọ̀ afọ̀ tó tọ̀nà gbọ̀dọ̀ jẹ̀ èyí tó ṣàmúlò ọ̀rò àlòpò tó tọ̀nà tó sì tọ̀ súnà. Wọ̀n ní:

Good style it seems to me, consists in choosing the appropriate symbolization of the experience you wish to convey, from among a number of words whose meaning-area is roughly, but only roughly the same. That is to say, matters of style are necessary Linguistic matters.

Ìṣowò tó ní í ṣe pẹ̀lú yíyan àrokò tó tònà fún èrò ẹnì nínú ọ̀kan-ò-jòkan àwọn ọ̀rọ̀ tó jẹyọ pọ̀ lábẹ̀ itumọ̀ kan náà tàbí tí ó ní ifarapẹ̀-itumọ̀. Èyí nì látí sọ pé, ìṣowò afọ̀ ní í ṣe pẹ̀lú ọ̀rọ̀ Ìmọ̀-ẹ̀dá-ẹ̀dè.

Èyí fihàn pé, àlòpọ̀ ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ gbé-e-tán, tí ọ̀rọ̀ ipàrokò dúró fún ohun àfipẹ̀ látí ṣẹ̀nábáyé (ajẹmàsà) nì ìṣowò afọ̀ tó tònà tó sì tọ̀ súnà jẹ. Gẹgẹ́ bí èrò Alan àti Fabb (1990, o. i. 136)

These are collocations words, since clusters of words have a particular likelihood of occurring in the same kinds of text. Words which are generally used less frequently (e.g. technical terms) have a tendency to suggest specific contexts of use than ones that are used frequently; and collocations reflect...together these signals act as markers of cohesion in a text: its property of being held together not just because of relationships between ideas or because of purposeful action behind it, but through visible connecting forms and structures in the Language itself. These markers can be of a number of types.

Àwọn wọ̀nyí nì ọ̀rọ̀ àlòpọ̀, níwọn ìgbà tí àdìpọ̀-ọ̀rọ̀ ní àyè iyeṣọ̀ nínú afọ̀ irú kanùn. Ọ̀rọ̀ tí kì í jẹ̀ mímú lò ní gbogbo ìgbà máa ń wà fún ọ̀gangan-ipò kan pátó...Ní àpapọ̀, àwọn àmì wọ̀nyí dúró bí atọ̀ka ṣewékú inú afọ̀: ó ní èròjà ṣopò, kì í ṣe nípasẹ̀ èrò tàbí fún idí kan pátó nìkan, sùgbón, pẹ̀lú ṣopò àfojúrí nípa irísi àti ihun inú ẹ̀dè. Àwọn atọ̀ka wọ̀nyí máa ń jẹyọ̀ ní oríṣíríṣi ọ̀nà

Èyí fihàn pé, àwọn ọ̀rọ̀ àlòpọ̀ ṣewékú kan náà máa ń jẹyọ̀ lóòrè-kóòrè. Àwọn ohun àsopò yíi máa ń jẹ̀ àfojúrí lópọ̀ ìgbà; èyí ló sì máa ń ṣòdiwọ̀n ṣewékú ní ìpele-ìpele.

ÌFÚNNÍTUMỌ BÍ ỌNÀ ÌSAFỌ

Ọnà méréin gbòògì ní a pín àmújáde itumọ afọ èdè fáyèwò fún itupalẹ sí: afọ onítumọ onídè, afọ onítumọ ifónká-aṣẹyàtò, afọ onítumọ ifónká-aláìṣẹyàtò àti afọ onítumọ ibátan. Afọ onítumọ onídè ní í ṣe pẹlú afọ tó ní àbùdá ilàna ìṣẹ̀nbáyé, tí kò ṣeé yí padà. Àlòpọ irúfẹ afọ yìí ní í ṣe pẹlú ohun ipilẹ̀ ajemàsà; yálà, ohun tó lẹmíí tàbí ohun aláilẹmíí. Bí àpẹẹrẹ, nínú àṣà àti ìṣe Yorùbá, bí àgbàlagbà tàbí arúgbó bá kú, wọn á ní irú ẹni bẹẹ kú, bí a tilẹ̀ lè da ìṣẹ̀lẹ̀ nàà pè lònà ẹlẹ̀lọ̀ pé irú ẹni bẹẹ ‘filẹ̀ bora bí aṣò’, ‘rè wàlẹ̀ àṣà’, ‘gba èkuru jẹ lówó ẹbora’, àti bẹẹ bẹẹ lọ. Èwẹ, bí ó bá ṣe ọmọdẹ ló kú, Yorùbá kò níí sọ pé òkú kú fún èniyàn, bí kò ṣe pé ‘ọfọ̀ ṣe èniyàn’. Èyí fihàn pé, ilàna ìṣàpẹ̀júwe ikú ọmọdẹ ní ‘ọfọ̀’, nígbà tí ikú àgbà jẹ ‘òkú’: ‘òkú ẹkọ’. Nínú afọ onítumọ ifónká-aṣẹyàtò, a ó rí ijẹyọ ọrọ̀ kan nàà pẹlú ohun àfipẹ̀ ọtọ̀, yàtọ̀ sí ti ìṣaájú. Irú ọrọ̀ àfipẹ̀ bẹẹ̀ lè jẹyọ̀ lábẹ̀ ìṣẹ̀dá ọwọ̀ kan nàà tàbí irú kanùn nínú afọ ajemówe, oríkí tàbí ọfọ̀. Nígbà miiran, a ó rí ijẹyọ ohun àfipẹ̀ kan nàà, ṣùgbọ̀n, ní ọnà ohun àfipẹ̀ miiran nínú afọ. Bí àpẹẹrẹ, ohun àfipẹ̀ kan nàà ni ‘Ewújù’ àti ‘Ọyà’ (ẹranko abirun), ṣùgbọ̀n, ijẹyọ ohun àfipẹ̀ yìí maá n yàtọ̀ lópọ̀ lgbà nínú afọ. Yorùbá á ní ọtá ẹni kì í p’Òdù Ọyà; ṣùgbọ̀n, kì í jẹyọ̀ pé ọtá ẹni kì í p’Òdù Ewújù. Lònà miiran èwẹ, Yorùbá á ní, nítorí Ọyà ni Ọlórún fí dá eèsún, kì í sí í wáyé pé nítorí Ewújù ni Ọlórún ṣe dá eèsún. Ijẹyọ ‘Ọyà’ jẹyọ̀ bí ifónká aṣẹyàtò. Nínú afọ onítumọ ifónká-aláìṣẹyàtò, ohun àfipẹ̀ lè jẹyọ̀ nínú afọ pẹlú ohun àfirópọ̀, láì mú iyàtọ̀ bá itumọ afọ bẹẹ̀. Bí àpẹẹrẹ, omi egbò (ojú-ogbé) tó ti lómi nínú ni à n pè ní ‘ètútú’ tàbí ‘oyún’, èyówù ká ṣàmúlò nínú orúkọ méjèjì yìí nínú afọ kò lè fiyàtọ̀ itumọ hàn rará. A le sọ pé ojú ogbé nàà ti lóyún tàbí ní ètútú. Nínú afọ ajemótumọ oníbaátan, àjọṣepọ̀ lònà kan tàbí òmiràn maá n wáyé láàrin àwọn ohun àfipẹ̀ inú afọ. Àjọṣepọ̀ yìí lè jẹ̀ ti ibaré, bí ọrẹ, àjogbé tàbí ti ibátan bí ẹbí: ẹgbọ̀n, àbúrò, iyá, bàbá àti bẹẹ̀ bẹẹ̀ lọ. Bí àpẹẹrẹ, nínú afọ ajemówe, a lè sọ pé ‘itàkùn tó sogbá, so agbè nàà ló so elégédé. Èyí ṣàfihàn ijẹyọ̀ ibátan orísun kan nàà láàarin ‘igbá’ ‘agbè’ àti ‘elégédé’. Afọ̀ àti ohun àfipẹ̀ kòòkan ló ní atọ̀ka àlòpọ̀ ìṣewéékú àdámọ̀ fún idámọ̀; èyí tó n kópa tó lọ̀rín nínú itumọ afọ̀ nípele-n-pele.

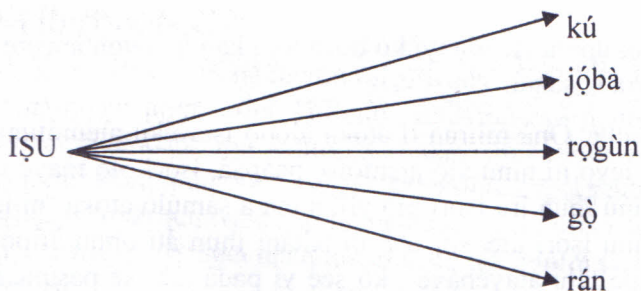
ATÓKA AJEMÓTUMÒ ONÍDÈ ÀLÒPÒ ÌSEWÉKÚ NÍNÚ AFỌ

Púpò àwọn àtúnpín isòrí ọ̀rọ̀-orúkọ Yorùbá ló ní àdámọ̀ atọ́ka ìṣẹ̀nbáyé tó ní mǔ ìṣewé́kú bá ilò irú ọ̀rọ̀- orúkọ bẹ̀ẹ̀ ní àlòpò pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ìṣe. Bí àpẹ̀rẹ̀, ìṣàpẹ̀júwe ìṣewé́kú ọ̀rọ̀-ìṣe àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ wònyí ni a lè tọ́kasí nípò dídára àti nípò idíbàjẹ̀ báyií

S/N	Ọ̀rọ̀-orúkọ	Atọ́ka ọ̀rọ̀-ìṣe nípò dídára	Atọ́ka ọ̀rọ̀-ìṣe nípò idíbàjẹ̀
(i)	Èkọ (sísù)	le (lówò)	pinyinìn / rò
(ii)	Eyin (ẹyẹ abiyé)	dára	bu (òbu eyin)
(iii)	Ọ̀bẹ̀	dùn	kan
(iv)	Ògì	kan	ta (ní idin)
(v)	Ilá	rò (lẹnu ọ̀bẹ̀)	kó
(vi)	Eyín	funfun	dípẹ̀tà

Àkíyèsí wa ni pé, kí ìṣewé́kú àlòpò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ wònyí tó lè wáyé, àmúlò atọ́ka ọ̀rọ̀-ìṣe ajemáṣà gbọ̀dọ̀ jẹ̀ mímu ló. Bí àpẹ̀rẹ̀, ìṣàpẹ̀júwe ajemáṣà èkọ̀ tó wà nípò idíbàjẹ̀ ni ‘pinyinìn’. Bí a bá ṣe ifirópò èyí pẹ̀lú ‘bàjẹ̀’, kò ní ìtumọ̀ kíkún bíi ká ló ó pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ìṣe àdámọ̀ ìṣẹ̀nbáyé. Bákan náà, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé, aṣafò le wí pé eyin adìe ‘ti bàjẹ̀’ dípò ‘di òbu’, tàbí kó wí pé ògì-ẹ̀kọ̀ mímu tàbí sísàn ‘dùn’ dípò pé ‘ó kan’, yíyípadà ìtumọ̀ hàn gedegbe. Bí a bá ṣàmúlò atọ́ka àlòpò ọ̀rọ̀-ìṣe tó ní ìṣewé́kú fún ọ̀rọ̀-orúkọ, ìtumọ̀ ajemáṣà (ìṣẹ̀nbáyé) ni yóò jẹ̀ àmújáde. Àwọn atọ́ka àlòpò wònyí, onídè ni wón nínú afọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, ‘pinyinìn’ àti ‘èkọ̀’, kò ṣeé yà nílàna ìṣàpẹ̀júwe èkọ̀ tó ti bàjẹ̀; bẹ̀ẹ̀ ni a kì í sàbà ló ‘pinyinìn’ pẹ̀lú ohun mǐràn yàtò sí èkọ̀-sísù tó ti bàjẹ̀; àyàfí, nínú iyapa afọ̀ láti fi ète ìṣowò kan pátó hàn.

Lónà mǐràn ẹ̀wẹ̀, atọ́ka àlòpò ọ̀rọ̀-ìṣe pẹ̀lú ọ̀rọ̀-orúkọ ìṣẹ̀nbáyé lè ṣàmúlò ọ̀rọ̀-ìṣe onídè méjì, mǐta tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ nínú afọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, a lè ṣàpẹ̀júwe ìjẹyọ̀ àlòpò atọ́ka ọ̀rọ̀-ìṣe tó nísopò pẹ̀lú ìṣu báyií:

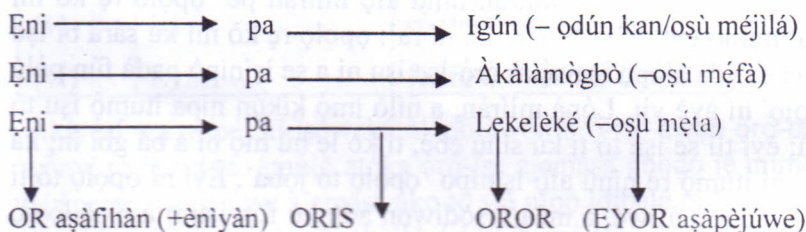
Onidè ni àlòpò àwọn ọrọ-ìṣe máraàrún tí a tókasí lókè yìí jẹ sí iṣu; idí sì niyí tí àwọn àlòpò wònyí ṣe máa ń jẹyọ nínú afọ ní àlòpò pẹlú iṣu. Bí àpẹrẹ, wọn máa ń jẹyọ nínú ọrọ àkànlò-èdè Yorùbá pé ‘bí iṣu ṣe kú, bí ọbẹ ṣe bẹ ẹ’; tàbí a kì í mọwà ilẹ kó kú ni nísu’; ó ‘gò ju iṣu lọ’; àti ti ‘iṣu rọgùn’. Lára iṣu ni a ti ṣe isínípò àkàwé fún ohun àfipẹ miiran nínú afọ miiran pé ‘ọpọlọ rẹ kò ní jòbà’ itumọ èyí ni pé ‘iyè rẹ kò ní ra’: ọpọlọ rẹ kò ní kú sára bí iṣu inú ebè. Èdà àlòpò iṣewékú ọrọ-ìṣe iṣu ni a ṣe isínípò padà fún pẹlú ‘ọpọlọ’ ní àyè yíí. Lónà miiran, a nílò imọ kíkún nípa itumọ iṣu tó jòbà; èyí tíí ṣe iṣu tó ti kú sínú ebè, tí kò le hù mọ bí a bá gbì in; ká tó le ní itumọ rẹ nínú afọ isínípò ‘ọpọlọ tó jòbà’. Èyí ni ọpọlọ tó ti kú. Nínú afọ àfiwé, a máa ń ṣòdiwọn àdínkù fún iṣu tí à ń sè lówọ tí iná kú nídíí rẹ láí títí jiná, tó ‘gò’ sọrí iná ní èdà àlòpò pẹlú èdà-omọniyàn pé ‘ó gò ju iṣu lọ’. Iṣu tó gò sọrí iná kò lè jinná mọ; bẹẹ ni ẹnì tó gò ju iṣu lọ kò lè ní làákàyè omọniyàn tà bí abẹdà mọ. Síwájú sí i, ‘rọgùn’ ni àpólà-ìṣe tí a sáàbà máa ń lò ní àlòpò pẹlú iṣu. Idí niyí tí a fi máa ń pa á lówé pé ‘a kì í bá oníṣu wà á débí egùn’ (Ṣótúndé 2009, o. i. 116). Iṣu egùn tàbí egùn iṣu ni a máa ń fi pèbù. Èyí tùmọ sí agbára láti lè ṣe ifirópò iṣu yàtò sí ojúlówó tó mú wáyé. Òngò iṣu ló máa ń pẹyin láti di egùn. Èdà itumọ ‘rọ egùn’ ara iṣu ni itumọ èdà ti lè wáyé nínú afọ miiran. Bí àpẹrẹ, omọkúnrin tó ti balága ni a lè ṣàpẹjúwé bì ẹnì tó ti ‘rọ ẹpọn’ tàbí ‘rọ eyín’. Lónà miiran, iṣu le ‘wówé’ bí ohun ọgbìn eléwé miiran, iṣu le ‘jóná’, bí ohun miiran tí a lè sè lóri iná. Iṣu lè ‘ta’, bí ohun ọgbìn tí ń ta bí iṣu yòókù. A rí àwọn àlòpò wònyí bí èyí tí kò wà ní isọrí àlòpò iṣewékú ọrọ-ìṣe onídè; nítorí àyè ijẹyọ àlòpò ọrọ-ìṣe

tàbí àpólà iṣe wònyí kò dúró lójú kan bí àwọn àpẹẹrẹ márùn-ún tí a tóka sí ɕaájú.

Ọ̀nà miiran tí atọ́ka àlòpọ̀ iṣewékú ajẹmótumọ̀ onídè tún ti lẹ̀ jẹyọ̀ ní nínú afọ̀ ajẹmófọ̀; pàápàá, iṣọrí ọfọ̀ máyẹ̀ tàbí ọfọ̀ bítíírí. Nínú ihun irú iṣọrí afọ̀ yíí, a má a ɕámúlò atọ́ka ‘nì í, ‘nì’ àti ‘kì í’. Nínú iṣọrí afọ̀ yíí, ọ̀tẹ̀ àti bátàni ihun àti ohun àfipẹ̀ (ìtọ́kasí) jẹ̀ ti ipilẹ̀ tàbí àtayébáyé’, kò ɕeé yí padà tàbí ɕe pàsípààrọ̀ fún rára; bí èyí bá wáyé, iṣewékú itumọ̀ afọ̀ yóò yẹbá kúrò ní ọ̀pọ̀ àṣà àwùjọ̀. Bí àpẹẹrẹ,

Èni tó bá pagún kì í kádún
Èni tó bá pàkàlámògbò kì í pòṣù mẹfà
Èni tó bá pa lekelèké kì í kòṣù mẹta

A lẹ̀ ɕàpẹ̀júwe ipèdè (ọfọ̀) yíí pẹ̀lú àlàyé yíí:

A lẹ̀ ɕàpẹ̀júwe àbúdá àdámọ̀ ijọra àwọn ẹyẹ tí a ɕètọ́kasí nínú afọ̀ ọfọ̀ ọ̀kẹ̀ yíí láwọn ọ̀nà wònyí:

- (i) Ẹyẹ abọhun ni àwọn ẹyẹ mètẹ̀tẹ̀ta
- (ii) Ẹyẹ igbó ni wọn (wọn kì í ɕe ohun ọ̀sìn abiyẹ)
- (iii) Èniyàn (Èni) ni wọn tọ́ka sí
- (iv) Ìpele onídajì ní ijẹyọ́lẹ̀ra/iwàlẹ̀ra itayọ̀ ijíyà iṣẹ̀lòdisí (pípa) àwọn ẹyẹ wònyí sìra wọn. Bí àpẹẹrẹ, Igún =oṣù méjilá, Àkàlámògbò = oṣù mẹfà àti Lekelèké= oṣù mẹta
- (v) Ọ̀rọ̀-iṣe onídè (pa) ní èèwọ̀ ẹyẹ mètẹ̀tẹ̀ta

Onídè ní ihun (àkoónú èròjà èdà-èdè) àti itumọ̀ afọ̀ yíí. Ibi ijẹyọ̀ tàbí àyè-ijẹyọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-èdè kò ɕeé sí nípò rára. Àbúdá iṣẹ̀dà abọhun àwọn ẹyẹ wònyí máa ń mú kí èmí wọn gùn. Abálájo, nínú afọ̀ miiran, ó máa ń jẹyọ̀ pé ‘Gúnugún kì í kú léwe, bẹ̀ẹ̀ ní

Àkàlà̀mògbò kì í pòdún jẹ́'. Lédè miíràn, 'ẹ̀yẹ tó bá fara wégún, ẹ̀yìn ààrò ní yóò sùn'. Itókasí àwọn afọ̀ wònyí sàtilẹ̀yìn fún iṣewékú (onídè) àwọn ohun àfipè inú afọ̀ yíí. Nínú afọ̀ ajẹmófò miíràn, àbùdá abòhun àwọn ẹ̀yẹ wònyí tún jẹ́yọ. Bí àpẹẹrẹ "ẹ̀bọ kẹ̀bọ kì í pa'gún, òkúkókùú kì í pa Àkàlà̀mògbò..." (Fábùnmi 1972, o. i. 40). Èyí fihàn pé, ohun jíjẹ tí a mọ̀ mọ̀ àwọn ẹ̀yẹ wònyí kò lè ṣokùnfà ikú àitójó fún wọn pẹ̀lú. Èyí tí a sì máa ń tọ́ka sí nínú afọ̀ ajẹmónídè (ofọ̀).

ATÓKA AJEMÓTUMỌ̀ IFÓNKÁ-ÀṢẸYÀTỌ̀ ÀLÒPỌ̀ IṢEWÉKÚ NÍNÚ

AFỌ̀

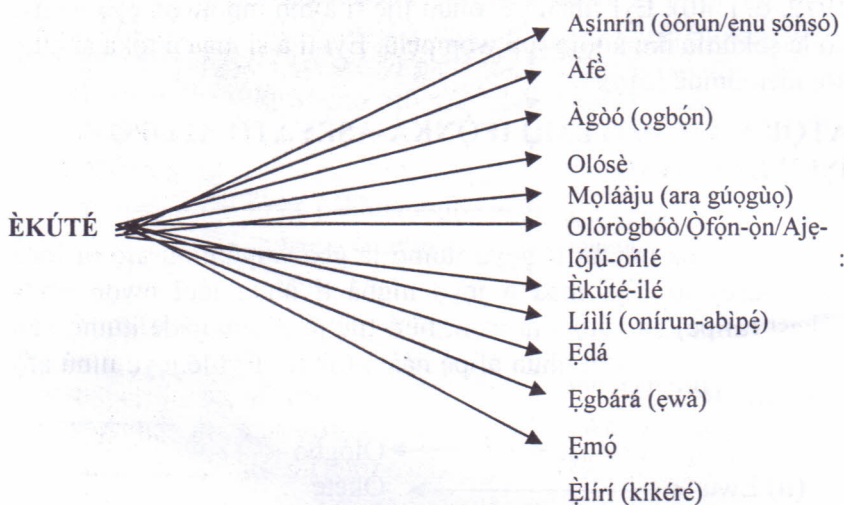
Onà miíràn tí ijẹ́yọ itumọ̀ lè gbà wáyé nínú afọ̀ ní lónà ifónká-àṣẹyàtọ̀. Èyí máa ń jẹ́yọ nígbà tí ohun tàbí àwọn ohun itókasí (àfipè) bá yàtọ̀ síra wọn; bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àmújádé itumọ̀ kan náà ní òkòòkan àwọn ohun àfipè náà ń tókasí. Èyí lè jẹ́yọ nínú afọ̀ ajẹmówé. Bí àpẹẹrẹ,

(i) Olóńginní/Músù	↔	Ológbò
(ii) Ewú	↔	Òkété
(iii) Ewújù	↔	Ọ̀yà
(iv) Ẹ̀tà	↔	Músù-igbó
(v) Itú	↔	Obúko
(vi) Ahun	↔	Ijápá
(vii) Erè	↔	Èjòlá
(viii) Ìgalà	↔	Àgbònín

Ohun àfipè (itókasí) kan náà ní àwọn orúkọ méjèjì tí a fì àmì igi oníbùú-olórí-ofà sàpẹ́júwe nínú àwọn àpẹẹrẹ òkè wònyí; sùgbón ijẹ́yọ wọn máa ń ní iṣewékú àlòpọ̀ nínú afọ̀. Bí àpẹẹrẹ, 'Olóńginní tàjò dé, èkúté-ilé para mọ́'. Èyí wópọ̀ nínú ilàna iṣafọ̀ ju 'Olóńgbò tàjò dé, èkúté-ilé para mọ́' lọ. Lónà miíràn, 'Olóńgbò tí yóò pàkèré, ojú rẹ̀ á wọ̀mì (Ọláoyè 2012, o. i. 55) wópọ̀ ju àmúlò àfipè 'Olóńginní' lọ. Nínú afọ̀ miíràn, ijẹ́yọ 'Òkété' ní a máa ń lò dípò 'Ewú' nínú afọ̀ bí i 'Òkété tí dọ́jà tán kó tó káwọ̀ lérí' (Sótúndé 2009, o. i. 292). Lónà miíràn, 'Ewú' ní a ń sàmúlò dípò 'Òkété' nínú afọ̀ bí i 'a kì í rí ewú lóde ọ̀sán'. Nínú afọ̀ ofọ̀ àwúre,

ijeyo àlòpò tí a máa n sába lò ni ‘Ètà ní kókò tà láàrin ẹranko’, a kí í gbọ ‘Músù-igbó ni í kókò tà láàrin ẹranko’; bí ó tilẹ jẹ pé ohun àfipẹ kan náà ni ‘Ètà’ àti ‘Músù-igbo’.

Ìtumò afọ onítumò ifọnká-aṣẹyàtò tún le wáyé pẹlú ọrọ-orúkọ ajẹmẹranko. Bí àpẹẹrẹ,

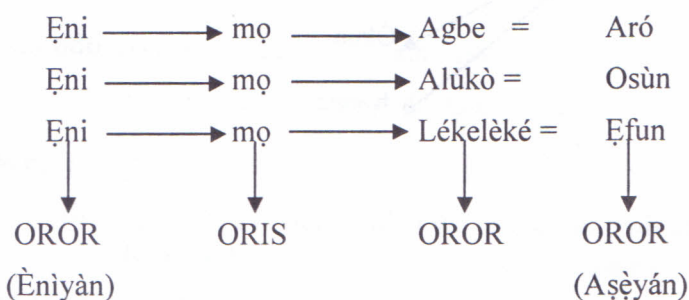
Ọkọ̀ọkan ẹyà èkúté wọnyí ni a lè rí ijeyo wọn nínú afọ onítumò ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ tí kò lè jeyo papọ̀. Bí àpẹẹrẹ, nínú afọ ajẹmówẹ, a máa n ṣafọ pẹlú ẹyà àwọn èkúté pé: ‘Aṣínrín lóhun kòwọ́sì, ó fẹnu rẹ gbẹ pẹnsùlù’, Àgòó tó gbón ṣáṣá, ẹ̀bìtì pa á, am̀bèlètàsè Mọláàju abara gúọgùọ.’ Olò̀ngìní tàjò dé, èkúté ilé paramọ́’. A tún lè rí í bí ikilọ pé ‘A kí í sòòṣà lójú Ọfọ́n-ọ́n.’ ‘Ajá tí ó pa Lílí, ẹnu rẹ yó sẹjẹ’. ‘Ẹmọ kú ojú ọ̀pọ́ dí’. Bẹẹ ni a sì lè rí ilò ẹyà èkúté ‘ẹdá’ nínú afọ àfiwé pé ‘paramọ́ jọ bí ẹdá’. Àbùdà àdámọ́ ibísí ni a mọ mọ ẹyà èkúté yíí; yàtò sí àwọn ẹyà èkúté yòókù. Nínú afọ m̀ìrán, a lè ní ‘òdádá tí jéku ẹdá’; bẹẹ ni a n lo ẹlírí pé ‘èèpo ẹpa jọ pọ́sì ẹlírí’. Ẹwà ni à n ló pẹlú ‘ẹgbára’, nínú afọ àfiwé pé ‘dára bí ẹgbára’ Inú oko tó bá mọ, tí igbó kò pọ níbẹ ló sába máa n gbé. Ọkọ̀ọkan ibi ijeyo àwọn afọ wọnyí ló fi iyàtò hàn, ṣé jíjọ ló máa n jọ, Ọ̀ṣùpá ọ̀ le dà bí Ọ̀òrùn. Ọkọ̀ọkan ẹyà èkúté wọnyí yàtò síra wọn ní iṣẹdà, irísí àti ní ihùwàsì; sùgbón, èkúté ni àfipẹ tí ó so gbogbo wọn papọ̀.

Ọ̀nà mǐràn tí ìjẹyọ atọ́ka ajẹmọtumọ̀ ifọ́nká-aṣẹyàtọ̀ àlòpọ̀ ìṣewẹ́kú lẹ̀ gbà wáyé nínú afọ̀ nì a júwe pẹ̀lú afọ̀ yìí:

Ẹ̀nì tó bá mọ̀ Agbe kó ṣẹ̀dàrò aró/Agbe n relé ìdàró

Ẹ̀nì tó bá mọ̀ Àlùkò kó ṣẹ̀dàrò Osùn/Àlùkò n relé ikosùn

Ẹ̀nì tó bá mọ̀ Lékelèké kó ṣẹ̀dàrò ẹ̀fun/Lékelèké n relé ikẹ́fun

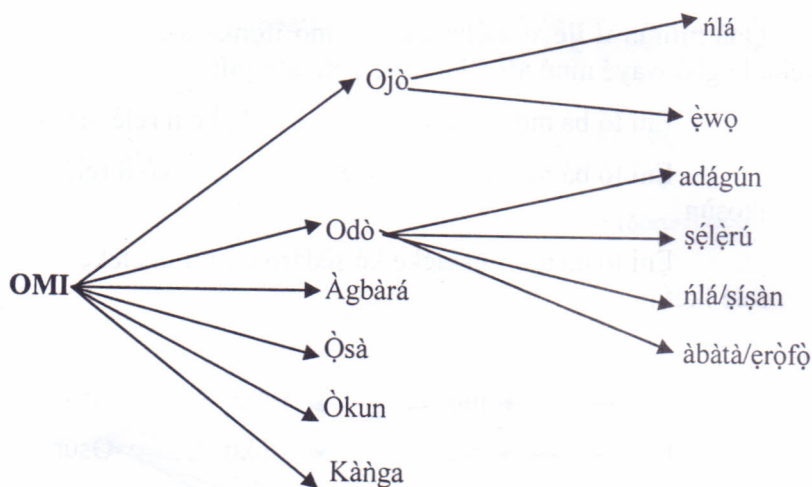
A lẹ̀ ṣàgbékalẹ̀ àbùdà àdámọ̀ fún ìdámọ̀ ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọn èròjà inú afọ̀ ọ̀kẹ̀ yìí bá yìí:

- (i) Itọ́kasí àbùdà (ọ̀mọ̀nìyàn) nì gbólóhùn mètẹ̀tẹ̀ta: ‘ẹ̀nì’
- (ii) Àmúlò ọ̀rọ̀-ìṣe kan náà nì gbólóhùn mètẹ̀tẹ̀ta ṣàmúlò: ‘mọ̀’
- (iii) Ẹ̀ye inú-ìgbó nì gbólóhùn mètẹ̀tẹ̀ta tọ́ka sí, pẹ̀lú ẹ̀yà ọ̀tọ̀
- (iv) Àmì ìsopọ̀ itọ́kasí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn yàtọ̀ gbedegbe; (Agbe Aró),

(Àlùkò Osùn) àti (Lékelèké Ẹ̀fun).

Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé, àwọn ohun àfipẹ̀ wọ̀nyí jẹ́ ẹ̀ye. itọ́kasí ibi ìjẹyọ wọn yàtọ̀; ẹ̀yí tó mú kí ìṣẹyàtọ̀ wáyé láàrin itumọ̀ gbólóhùn mètẹ̀tẹ̀ta.

Afọ̀ onítumọ̀ ifọ́nká-aṣẹyàtọ̀ tún lẹ̀ jẹyọ nípaṣẹ̀ ọ̀rọ̀-orúko ajẹmọ̀-ohun-alálẹ̀mìí; nínú ẹ̀yí tí ìjẹyọ onírúurú ohun kan náà yóò tí wáyé. Bí àpẹẹrẹ̀, ‘omi’ le jẹyọ láwọn ọ̀nà ìṣàpẹ̀júwe wọ̀nyí:

Nínú oríṣií afọ Yorùbá ni ọkọ̀ọ̀kan ijẹyọ ‘omi’ ti le wáyé láti fún wa ní ìtumọ̀ یشهwẹkú àlòpọ̀ ọ̀tọ̀tọ̀; bí ó tilẹ̀ jẹ pé àlòpọ̀ یشهwẹkú ìtumọ̀ lè wáyé pẹ̀lú àbùdá ohun tó ọ̀ wọn papọ̀: ‘omi’. Bí àpẹẹrẹ, nínú afọ̀ ajẹmọ̀fọ̀ ni a ti rí afọ̀ ìsàlẹ̀ yìí:

Àbùdí ni **tomi**

Àbùdí ni **todò**

A kì í bu **odò** kó lójú

A kì í bu **ọ̀sà** kó lámì (Fábùnmi 1972, o. i. 29)

‘Omi’, nínú afọ̀ ọ̀kẹ̀ yìí fọ̀nká fún wa ní oríṣií ìtọ́kasí omi méjì: ‘odò’ àti ‘ọ̀sà’. Àlòpọ̀ yìí tún lè jẹyọ̀ nínú afọ̀ miíran pé: ‘a kì í rídíí òkun, a kì í rídíí ọ̀sà’; èyí tó fí ijẹyọ̀ àbùdá àwòmọ̀ (jìjìn) hàn. Èyí mú kí ìtumọ̀ wọn wáyé láyè ọ̀tọ̀tọ̀ sí ìsọ̀rì àwọn omi yòókù tí wọn kò pín nínú àbùdá jìjìn. Nínú afọ̀ àkànlò-èdè, àbùdá àdámọ̀ yìí máa ń jẹyọ̀ ní àwòmọ̀ pẹ̀lú igbé-ayé èdà. Bí àpẹẹrẹ, ‘ayé lòkun,

èniyàn lṣà'. Èyí fi agbára ṣṣòrí omi méjèèjì yíi hàn ní àwòmó pèlú ìgbé-ayé ọmọniyàn.

Síwájú sí i, ọkọ̀ọ̀kan itókasi ló lè jẹyọ nínú ṣṣòrí afò ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ pèlú itumọ̀ ọ̀tọ̀; èyí tó n mú kí ṣàpèjúwe wọ̀n wà ní ifónká aṣẹyàtò itumọ̀. Bí àpẹẹrẹ:

Omi ọ̀jò: (i) ọ̀jò kò ì dá, a ní kò tó tàná (òwe)

(ii) ọ̀jò ọ̀ru ò pẹni rere (òwe)

(iii) ọ̀jọ kan ọ̀jò borí ẹgbàá ọ̀dá (òwe)

Omi odò: (i) odò kì í gùn láí lórísun (òwe/ọ̀fọ̀)

(ii) a ṣẹ̀ṣẹ̀ tẹ̀ṣẹ̀ kan bodò, Ọ̀nì n fà á (òwe)

Omi àgbàrá (i) àgbàrá ò lówọ̀ lẹ̀ṣẹ̀ tó fí n gbé ni lọ (òwe/ọ̀fọ̀)

(ii) àgbàrá ọ̀jò ò loun ò nílẹ̀ í wó, onílẹ̀ í ni ò níí gbà fú un (òwe)

Omi ọ̀sà (i) ọ̀sà lolórí odò (ọ̀fọ̀)

(ii) Àlùkò ní gbére pàdé Ọ̀lọ̀sà (ọ̀fọ̀)

(iii) a kì í rídíí Ọ̀sà (ọ̀fọ̀)

Omi ọ̀kun (i) Agbe ni í gbére pàdé Olókun (ọ̀fọ̀)

(ii) a kì í rídíí Ọ̀kun (ọ̀fọ̀).

(iii) Ọ̀kun ti lómi tẹ̀lẹ̀ kí ọ̀jò tóó rò sí i.

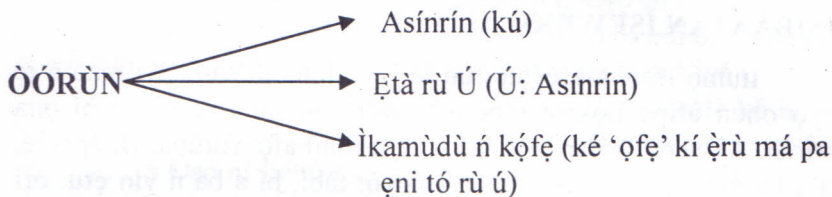
Ibi ijẹyọ ọkọ̀ọ̀kan ló ní àlòpọ̀ ṣewẹ́kú itumọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni méjì tàbí mẹ́ta miiṣàràn lè jẹyọ nípele itumọ̀ aṣẹyàtò. Bí àpẹẹrẹ, àlòpọ̀ ijẹyọ ṣewẹ́kú máa n wáyé láàrin ‘òkun’ àti ‘ọ̀sà’ bí wọ̀n kì í tilẹ̀ ṣe irú-kaun-gbé-e-tán. ‘Agbe ni í gbére k’Olókun; Àlùkò n íí gbére k’Ọ̀lọ̀sà’ (Fábùnmi 1972, o. i. 10). Bí ẹ̀yà ‘omi ọ̀kun’ ti yàtò sí ti ‘omi ọ̀sà’; bẹ̀ẹ̀ ni, àlòpọ̀ atọ́ka ṣewẹ́kú wọ̀n yàtò pèlú: Agbe Olókun, Àlùkò Ọ̀lọ̀sà.

ATÓKA AJEMÓTUMÒ ÌFÓNKÁ-ALÀÌSÈYÀTÒ ÀLÒPÒ ÌSEWÉKÚ NÍNÚ AFÒ

Ọ̀nà pàtàkì miiran tí a lè gbà Ẹ̀afihàn ìṣàpẹ̀júwe ajemótumò afò ni nípa ijẹyọ ifónká aláìsèyàtò. Èyí máa ń jẹyọ nígbà tí ohun itókasi (àfipè) kan náà bá jẹyọ pọ̀ nínú afò láì mú iyàtò kan kan bá itumò. A lè tókasi irúfẹ̀ ijẹyọ itumò ifónká-aláìsèyàtò nínú oríṣíí afò Yorùbá. Ọ̀kan lára ijẹyọ itumò yìí máa ń wáyé nínú afò ajemówe. Bí àpẹ̀rẹ̀:

- (i) **Àjànàkú** kò ní èèkàn, ọ̀ba tí yóò m'Érin so kò tí ì jẹ (Ọ́láyẹ̀ 2010, o. i. 35)
- (ii) Ọ̀kú **àjànàkú** là á yàdà sí, Ta ní jẹ yagada lójú **erin**? (Şótúndé 2009, o. i.35)
- (iii) **Àjànàkú** kojá mo rí nńkan firí, bí a bá r'Érin ká pé a r'Érin (Şótúndé 2009, o. i. 113 & Ọ́láyẹ̀ 2010, o. i. 35)
- (iv) **Erín** wó, erin lọ, **Àjànàkú** sùn bí òkè.
- (v) **Àjànàkú** tí a gbé ọ̀fin sílẹ̀ dè, **erin** mojú **erin** kò bá ibẹ̀ lọ (Badà 1970, o. i. 4 & Şótúndé 2009, o. i. 13)
- (vi) Ọ̀dọ̀dún ni **ilá** í so ogún; ọ̀dọ̀dún ni **Ìròkò** í so ọ̀gbòn (Fábùnmi 1972, o. i. 5)

Nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ àkókó dé ikarùn-ún (i-v), ohun itókasi (afipè) kan náà ni 'Erin' àti 'Àjànàkú' nínú afò ajemówe wònyí. Ohun kan náà ni a ń tókasi láì sí iyàtò rára. Nínú àpẹ̀rẹ̀ kéfà (vi) èwẹ̀, ọ̀kan náà ni àmújádé gbólóhùn afò ajemófò náà. Èyà ilá ni Ìròkò: ilá Ìròkò. Lónà miiran, itumò láti ara ọ̀rọ̀-orúkọ lè ọ̀kúnfà ijẹyọ afò àlòpò ìsewékú onítumò ifónká-aláìsèyàtò. Bí àpẹ̀rẹ̀: 'Asírín kú, **Ètà** rù **Ú**, **Ìkamùdù** ń kọ̀fẹ̀' Àbùdà àjọpín àwọn ohun itókasi (afipè) inú afò yìí ni: ọ̀orùn; èyí tí a tún lè ọ̀kàwé báyíí:

Asínrín jẹ èkúté olóòórùn, ètà jẹ ẹranko abìwo olóòórùn; bẹẹ sì ni ìkamùdù jẹ kòkòrò olóòórùn. Àbùdá itumọ òórùn ni a sàmúlò lára àwọn ohun itókasi wònyí láti mú itumọ kan náà jáde; èyí ni pé: èwo lèwo?; ọkan-ò-gbékan bí òwú fitilá àti bẹẹ bẹẹ lọ. Bí ó tilẹ jẹ pé àwọn ohun itókasi méta ni afọ yìi sàmúlò, síbẹ, kò sí iyàtò lára àwọn àbùdá itókasi: òórùn tí itumọ kòòkan mú jáde. Ẹşin àfiwé ẹlẹlọ inú òwe ni wọn

Èwẹ, ijẹyọ afọ onítumọ ifónká-aláìşèyàtò ni a lè tókasi nínú afọ ajẹmóríkì. Bí àpẹẹrẹ, Fábùnmi (1972, o. i. 71) sàgbékalẹ oríkì ejò báylì:

Akáwéréké-má-şẹẹ; Anàgbàlajà-má-kákò; ọjà f'orí-pitú; ọjà-olórí-Ìgbàmi-wáiyé; Afàiyà falẹ; Ìpépẹ-orí-imọ-f'enu-ş'ẹgún lorúkọ 'a' a pe iwọ ejò. Aşàbìrù-pára; Aşàbìrù-gànte; Aringànná- ganná gun-'ganná; Ajágbó-jẹ-wònyín-wònyin; ọjò-şù-ròdòròdò -má-rò; ó-'ojú-wenke-wenke; **Iwọ ejò náà ní i jẹ bẹẹ.**

Oríkì-orúkọ itókasi àlòpọ işewékú méjilá ni afọ òkè yìi sàmúlò láti tókasi ejò. Ejò náà ló ni oríkì-orúkọ méjèèjilá àti orúkọ wònyí. Èyí fihàn pé, işàpẹjúwe ifónká- aláìşèyàtò àlòpọ işewékú ni afọ ajẹmóríkì sáà maa n jẹ. Barber (1991, o. i. 71) wòye pé, orúkọ ló maa n dúró bí oríkì. Olátúnjì (1984/2005, o. i. 89) ní aşodorúkọ maa n kún inú oríkì; èyí tó maa n ní oríşiríşì írísí; şùgbón, èyí tó wópọ jù lọ ni àfòmọ-ibèrẹ àti awẹ-gbólóhùn, àfòmọ-ibèrẹ àti ọrọ-orúkọ. Írísí işodorúkọ yìi sáà maa n ní àfòmọ ibèrẹ 'a' àti awẹ-gbólóhùn àti 'ò' tàbí 'ọ' àti awẹ-gbólóhùn; nígbà tí àwọn tó ní ihun. àfòmọ-ibèrẹ àti ọrọ-orúkọ sáà maa n jẹ 'àbí' àti ọrọ-orúkọ. Àpẹẹrẹ ihun işodorúkọ àti awẹ-gbólóhùn nílàna ihun tí afọ ajẹmóríkì òkè yìi tẹlẹ.

ATÓKA AFÒ AJEMÓTUMÒ ÌFÓNKÁ-ÀŞÈYÀTÒ ONÍBÀÁTAN ÌŞEWÈKÚ ÀLÒPÒ

Ìtumò ìfónká-àşèyàtò tún lè jẹyọ lònà ibàtan. Èyí máa n jẹ ìjẹyọ ohun àfipè itókasi ọtòtò tí wọn tan lònà kan tàbí ní ọna òmíràn. Àjọşepò ibàtan yìí máa n jẹyọ nínú afọ Yorùbá. Bí àpẹrẹ, ‘bí a bá n bú **ẹtù**, orí a sì máa fọ **awó**; tàbí, bí a bá n yin **ẹtù**, orí **awó** a sì máa wú (Fábùnmi 1972, o. i. 7) ‘**Ẹtù**’ àti ‘**awó**’ jẹ ẹyẹ-òsìn abiyé tí wọn jọra. Ìyàtò láàrin wọn ni pé, ‘**ẹtù**’ a máa tóbi ju ‘**awó**’ lọ. Funfun ni àwò ‘**awó**’ máa n jẹ, tí ‘**ẹtù**’ sì máa n ní àwò kálá-ń-kìn-ní lára. Nínú afọ àjọşepò miiran, Yorùbá á ní ‘àgbà lẹtù, ọmọdé lawó’. Èyí şàfihàn iyàtò ibàtan láàrin ‘**ẹtù**’ àti ‘**awó**’. Bí adìẹ funfun ti jẹ àgbà adìẹ, bèẹ ni ‘**ẹtù**’ jẹ àgbà fún ‘**awó**’. Irúfẹ isòrí afọ onítumò ìfónká- àşèyàtò oníbàátan yìí ni a tún lè rí nínú afọ ajemówe pé ‘ibàtan alábahun kò ju mēta lọ: **Iyánníbo**, **Ìrèrè** àti **Ahun** fúnra rẹ. Ipò ìtumò ìfónká-àşèyàtò oníbàátan ni òwe yìí wà. ‘**Iyánníbo**’ jẹ iyàwó alábahun; idí nìyí tó fí máa n jẹyọ, pàápàá, nínú afọ ajemálọ̀ pé ‘**Ìjàpá-tirókò**, ọkọ **Yánníbo**’. Ipò àjọşepò tọkọ-taya ni wọn wà síra wọn ní pò ibàtan. **Ìrèrè** jẹ ẹyà alábahun. Ohun tó ya **Ìrèrè** sọtò sí ahun ni pé, ọrùn **Ìrèrè** gùn ju ọrùn **Ahun** (**Ìjàpá**) lọ. Síwájú sí i, igbá ẹyìn **Ìrèrè** a máa lẹwà àdámọ ju ti alábahun lọ. **Ahun** (**Ìjàpá**) máa ńgbé ibi pàlápálá okúta àti ní ilẹ ọdàn; şùgbọn, **Ìrèrè** máa n gbé ibikíbi tí tí dénú omi. Ipò ibàtan miiran tó fara pé èyí ni èébú ‘àlọ ni ti ahun, ti abọ ni ti àna rẹ’ Ipò ibàtan ẹbí ni afọ yìí tún şatiléyìn fún. Nínú itàn ajemówe yìí, Badà (1970, o.i. 10) ní olè ni ahun ja àna rẹ tó mú kí wọn dè é mọ igi ní ẹbá-òna. Gbogbo àwọn tó n kọjá ti wọn rí i ní dídédè bèrẹ sí níí sọ pé ‘o ò rí ahun àna rẹ ló tún jà lólè’. Nígbà tó n pé lóríşo jù bóşẹ yẹ lọ, tí ọpọ ọjò àti ọòrùn dá mọ ọn lórí, àwọn olurẹkojá yí ohùn padà pé ‘òtòtò èyí làna igbín; bí kò bá şe àna rẹ ní kọ, şé ibá yọ ọ lójú jẹ ni? A tún le wí pé ‘**Dàda** kò lè jà, àmọ ó ní **àbúrò** tó gbójú’ (Ajíbóla 1968, o. i. 11). Ipò ibàtan ẹbí ni ‘**Dàda**’ àti ‘**àbúrò**’ **Dàda** wà ní àyè ìjẹyọ yìí. Lònà miiran, a tún rí ilò afọ yìí bí itàndòwe pé ‘a kì í mọ **iyá Ọşọ** ju **Ọşọ** lọ’ (Badà, 1970, o. i. 5). Itàndòwe yìí sọ pé, Ọşọ jẹ ẹrú lódò Başòrun Ògúnmólá, lẹyìn tí ogun ti kó iyá Ọşọ lẹrú, láì ní rẹtí ‘mo-kò-ó’ rẹ mọ fún Ọşọ. Nípasẹ iwà ọmọluàbí Ọşọ lódò Başòrun Ògúnmólá, lójó kan tí inú rẹ dùn sí Ọşọ ló rànşẹ pé é kó

bèèrè ohun tó bá wù ú tí òun lè ẹ fun un. Ọsọ pítàn ayé rẹ fún Baṣọrun, pàápàá, nípa iyá rẹ tógun kó lẹrú. Ọsọ ní inú òun yòò dùn bí iyá òun bá le jẹ wíwá. Èyí mú Baṣọrun pàṣẹ wíwá iyá Ọsọ kiri, pẹ̀lú èbùn fẹni tó bá rí i. Bóyá, nítorí èbùn tí Ọ̀gúnmọ́lá kó lẹ rírí iyá Ọsọ ni, ló mú kí ọ̀kan lára àwọn ọmọ ọ̀dọ Ọ̀gúnmọ́lá sọ pé òun fojú kan iyá Ọsọ ní lẹ̀bú-Òde. Ọ̀gúnmọ́lá ni kí wọn mú Ọsọ lọ wo obinrin ọ̀hún. Nígbà tó rí obinrin ọ̀hún, ó ní kì í ẹ iyá òhun. Èrú tó rí iyá yìí ní iyá rẹ ni. Ọ̀rọ̀ di àrìyànjìyàn láàrin wọn dé bi pé wọn kó ẹjọ̀ yìí lọ sọ̀dọ Baṣọrun Ọ̀gúnmọ́lá. Lẹ̀yìn tí wọn kó, tí wọn rò fún Baṣọrun tán, Baṣọrun bèèrè lówọ̀ ẹrú nàà pé ‘sé o wá mọ iyá Ọsọ ju Ọsọ ni? A kì í mọ iyá Ọsọ ju Ọsọ lọ. Látí igbà yìí ló ti dọ̀we jákè-jádò ilẹ̀ Yorùbá. Afọ̀ yìí jẹ afọ̀ onítumọ̀ ibátan-ẹbí: tọmọ-tiyá. Kò sí àmúlò ohun èlò tí ibátan kò lè Ẹ̀fihàn. Kò pọ̀n dandan kó wáyé nínú afọ̀ tó Ẹ̀múlò ohun abẹ̀mí nìkan. Lónà mììrán, iṣẹ̀yọ afọ̀ oníbaátan lè wáyé nínú afọ̀ geere bákan nàà. Bí àpẹ̀rẹ̀, a lè ní àwọn afọ̀ ajẹmówẹ oníbaátan pé ‘ohun tó bá ti bá **ojú** ti **bámú**’ ‘ohun tó ba ti kan **ìṣaasùn**, dandan ni kó kan **ṣíbí**’ ‘**àbàtà** ta kété bí ẹni tí kò bá **odò** tan’. Ipò ibátan ni ‘ojú’ àti ‘imú’, ‘ìṣaasùn’ àti ‘ṣíbí’, pẹ̀lú ‘àbàtà’ àti ‘odò’ wà nínú àwọn afọ̀ ọ̀kè yìí.

Afọ̀ kọ̀ọ̀kan ló ní atọ̀ka àlọ̀pọ̀ iṣewẹ̀kú tirẹ̀, bèẹ̀ ni àwọn atọ̀ka iṣewẹ̀kú wònyí máa ń ní ẹ pẹ̀lú ohun àwùjọ̀ (ajẹmáṣà). Ìwọ̀ye yìí ni Alan àti Fabb (1990, o. i. 137) wò pe:

Together, these various elements create what is called the texture of a text: its property of visibly holding together as connected entity...Different sorts of text create different types of cohesion and texture. Conversations typically draw heavily on material which is taken as ‘given’ or ‘shared’, because it can be retrieved from immediately surrounding situation.

Lápapọ̀, àwọn fọ̀nrán wònyí máa ń mú ẹwà bá afọ̀: àwọn èrọ̀jà rẹ̀ máa ń Ẹ̀sẹ̀ Ẹ̀sopọ̀ fún àwọn onírúurú ẹ̀yà afọ̀. Ọ̀kọ̀ọ̀kan afọ̀ ló ní oríṣíríṣi iṣewẹ̀kú àti ẹwà; àṣogbà máa ń wáyé pẹ̀lú

àwọn ohun àyíká tí a gbé kalẹ̀ tàbí tó ní ìbápín pẹ̀lú ohun miiran.

Lónà miiran, a lè rí ìṣewékú àlòpò nínú afò àfiwé bí i ‘jora bí imumu’, ‘dúdú bí i kóró-iṣin’ tàbí ‘ape’, ‘dùn bí oyin’, ‘korò bí ewúro’ tàbí ‘korò ju iwọ̀ lọ’ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Ìṣewékú àwọn afò afiwé wònyí jẹ̀ ajemàsà, tí àlòpò wọn sì jẹ̀ pẹ̀lú àwọn ohun àyíká tí a lè fojúrí lópò igbà; bẹ̀ẹ̀ ni ìṣàmúlò àlòpò ìṣewékú àwọn afò wònyí máa n fún afò ní ẹ̀wà àti ẹ̀wù ajemọ́-ìṣewékú ẹ̀yà-afò.

ÌKADÌÍ

Ìṣe iwádìí yìí fídí rẹ̀ múlẹ̀ pé púpò ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-ìṣe Yorùbá, tí a fún ní ilò nínú afò; pàápàá afò ajemówe, ọ̀fò, àkànlò-èdè àti oríkì ló ní àdámọ́ ìtumọ́ ìṣẹ̀nbáyé (àsà). Àmúlò irú àwọn ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ máa n wáyé láwọn ọ̀nà ìjẹyọ miiran nínú afò ìtumọ́ ifónká-aṣẹ̀yàtò, ifónká-aláìṣẹ̀yàtò àti bí afò onítumọ́ ifónká-aṣẹ̀yàtò oníbàatan. Síwájú sí i, ìtumọ́ àdámọ́ ìṣẹ̀nbáyé máa n kún fún ìtumọ́ tó ní ìsopò àti ìṣewékú; èyí tó n mú kí ìmọ̀lára, ẹ̀wù àti ẹ̀wà àrà-òtò irú afò bẹ̀ẹ̀ ju ìjẹyọ irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ nínú ìṣínípò ìtumọ́ inú afò miiran. Bí àpẹ̀rẹ̀, ‘gò’ ni a tọ̀pinpin ìtumọ́ rẹ̀ nínú afò àfiwé àjùlọ ‘gò ju iṣu lọ’, láti ara iṣu tí kò lè jinná ní síṣe mọ́; èyí ni a ṣe ìṣínípò ìtumọ́ fún nínú afò ìṣàpẹ̀júwe àfiwé itayọ̀ ọ̀diwọ̀n (àjùlọ). Lópò igbà, ‘gò ju iṣu lọ’ ni à n ló láti ṣe èyí.

Àwọn aṣagbàterù onímọ́-ìṣowólò-èdè kan fara mọ́ ilàna púpò láti ṣagbékalẹ̀ èrò afò kan náà. Nígbà tí àwọn alátaṁkò ilàna èrò yìí wòye pé ọ̀nà kan gbòògì ni a fí lè ṣàmúlò èrò kan. Geoffery àti Short (1981, o. i. 62) ní iwòye àwọn onílàna púpò àti ilàna kan nípa afò ni pé:

There can be different ways of conveying the same content. The monist holds that this is a mistake, and that any alteration of form entails a change of content.

Oríṣiríṣi ọ̀nà ni a lè gbà ṣagbékalẹ̀ èrò pẹ̀lú àkoónú kan náà. Àwọn onílàna kan gbà pé aṣiṣe lèyí jẹ́, àti pé bí àyípadà bá ti bá iríṣí afò, iyípadà gbọ̀dọ̀ dé bá àkoónú pẹ̀lú.

Èyí fihàn pé, èrò àwọn onílàà kan nípa afò sàtiléyìn àmúlò afò onídè; nígbà tí àwọn onílàà púpò gbà pé ifónká, yálà, aṣẹyàtò, aláìṣẹyàtò tàbí oníbaàtan lè wáyé pèlú àkoónú afò pèlú ìtumò kan náà.

ÀWỌN ÌWÉ ÌTÓKASÍ

- Alan, D. & Fabb, N. (1990). *Literary studies in action*. New York: Routledge.
- Awóyalé, Y. (1991). Ìfojú ìmò-èdà-èdè-ajemáfò ẹ itúpalẹ isẹ litiresho. nínú C. Ajéwọlé (Olótúú.) *Láderin: Ìwé àtigbàdégba ẹgbẹ-akékọọ ijìnlẹ èdè Yorùbá*, Yunifásitì Ìlọrin, Ìlọrin. p. i. 3-5&32-36.
- Badà, S. (1970). *Òwè Yorùbá àti isẹdálẹ wọn*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Bámgbósé, A. (1968). The form of Yorùbá proverbs. Nínú *Odù: Journal of African studies*. Vol. 4., No.1. o. i. 85-100.
- Barber, K. (1991). *I could speak until tomorrow*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- De Beangrande, R. & Dressler, W. (1981). *Introduction to text-linguistics*. London: Longman.
- Fábùnmi, M. A. (1972). *Àyájọ ijìnlẹ ohùn ẹnu Ifẹ*. Ìbàdàn: Oníḃon-Òjé Press.
- Geoffery, N& Short, M. (1981). *Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose*. New York: Longman group Limited.
- Jakobson, R. (1960). *Shifter, verbal categories and the Russian verb*. Cambridge: Mass Harvard University.
- Lawal, A. (1997). Aspects of a Stylistic theory and the implications for practical criticism. Nínú A. Lawal

- (Olótùú.) *Stylistics in theory and practice*. Ilorin: Paragon Book. o. i. 25-47.
- Òkéwándé, O. T. (2014). Àgbéyèwò ètè ìṣewékú nínú ìwé *Orin Ode Fún Àṣeyẹ*. Nínú A. Abdussalam, L. Adéyẹmí, H. Adéṣun & B. Arókoyò (Àwọn Olótùú.) *Bringing our cultures home*. Festschrift for Bádé Àjàyí at 70. o. i. 99-113.
- Olújìnmí, B. (2012). The utilization value of Yorùbá proverbs in enterpreneurship. Nínú A. Adéjùmò (Olótùú.) *Yorùbá: Journal of the Yorùbá studies association of Nigeria*. Ìbàdàn: Hakolad Prints. Vol. 7., No. 1 o. i. 192-213.
- Ọláoyè, J.S. (2012). *The principles and concepts of Yorùbá language and 1,122 Yorùbá proverbs* (second Edition). Ilorin: FAMOST PRINT MEDIA.
- Ọlátúnjí, O. (1984/85). *Features of Yorùbá oral poetry*. Ìbàdàn: University Press.
- Ọmótọ̀ṣọ̀, R.K. (2006). Acontext structure analysis (CSA) of Yorùbá proverbs in discourse. A ph.D Thesis submitted to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Şótúndé, F. I. (2009). *Yorùbá proverbs and philosophy*. Abẹ̀òkúta: Damsan Nig. Company.

ÌHUN ÀTI ÌTUMỌ ORÚKỌ ÀŞÈDÁ YORÙBÁ NÍPA ÀFÒMỌ ÌBÈRÈ

Bísóyè Èlẹ́shin

Department of Linguistics, African and Asian Studies,

University of Lagos

bisoyeeleshin@gmail.com

Àşamọ

Ìşẹdà orúkọ ní àwùjọ Yorùbá pín sí oríşíríşì ọ̀nà. Lára wọn ni ilò àfòmọ̀ ìbèrè, ìsọgbólóhùn dì orúkọ, àlòpọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ méjì àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Oríşíí àfòmọ̀ méjì ló wà nínú èdè Yorùbá; àfòmọ̀ ìbèrè àti àfòmọ̀ àsopọ̀. Nínú àwọn méjéèjì yí, àfòmọ̀ ìbèrè nikan ni a mọ̀ tí ó le kópa nínú ìşẹdà orúkọ. M̀arùn-ún ni àwọn àfòmọ̀ ìbèrè tí a şamúlò nínú pépà yíí. Ìtumọ̀ àwọn àfòmọ̀ yíí le, yálà jẹ́ “ọmọ tí ó...” tàbí “ọmọ tí a...”. Àwọn àfòmọ̀ ìbèrè kan ní ìtumọ̀ méjéèjì yíí, bẹ̀ẹ̀ àwọn kan kò ní ju ìtumọ̀ ọ̀kan lọ. Ní ti ihun, a rí i pé ihun àwọn orúkọ tí a şẹdà pẹ̀lú àfòmọ̀ ìbèrè yàtò sí àwọn tí a şẹdà nípasẹ̀ ilà̀nà miiran. A túbò şàfihàn iyàtò láàrin ihun àwọn orúkọ bá yíí nípa ilò Àbá Ìpilẹ̀ fún Àpólà Aşàfihàn, *Determiner Phrase Hypothesis* (DP Hypothesis), tó jẹ́ àbá ìpilẹ̀ lábẹ̀ Tíọ̀rì Onípele (X-Bar Theory). Àbá Ìpilẹ̀ fún Àpólà Aşàfihàn tí a ó lò ní pátó ní èyí tó wà ní ibámu pẹ̀lú àlà̀yé Aboh (1999) lórí tíọ̀rì àmúlò nàà. Ohun tó gún wa ní kẹşẹ̀ láti dáwọ̀ lé işẹ̀ yíí ni: (1) Láti fi iyàtò hàn láàrin ihun àwọn orúkọ tí a şẹdà nípa àfòmọ̀ ìbèrè àti àwọn tí a şẹdà nípasẹ̀ ọ̀nà miiran nípa lílò Àbá Ìpilẹ̀ fún Àpólà Aşàfihàn (DP Hypothesis). (2) Láti şàtuńyẹ̀wò ìtumọ̀ tí àwọn àfòmọ̀ ìbèrè máa ń ní nínú ìşẹdà orúkọ.

Àwọn ọ̀rọ̀ tó şe kókó: Àfòmọ̀, Àfòmọ̀ ìbèrè, Àbá Ìpilẹ̀ fún Àpólà Aşàfihàn, Tíọ̀rì Onípele

1.0. Ìfáára

Gégé bí àfòmọ̀ ìbèrè şe máa ń hàn de nínú ọ̀kan nínú àwọn ìgbésẹ̀ ìşẹdà ọ̀rọ̀ Yorùbá, bẹ̀ẹ̀ nàà ni ó şe wà nínú ìşẹdà orúkọ Yorùbá.

Àmọ sá o, ibásepọ tó wà láàrin àwọn àfòmọ ibèrẹ àti ọrọ ipilẹ nínú orúkọ Yorùbá yàtò sí èyí tó wà láàrin àwọn àfòmọ wònyí àti ọrọ ipilẹ nínú ọrọ-orúkọ. Ohun tí pépà yí yóò gbé yẹ wò ni itumọ àwọn àfòmọ ibèrẹ nínú isẹdà orúkọ Yorùbá àti ihun àwọn orúkọ tí a lè sẹdà nípasẹ ilò àwọn àfòmọ ibèrẹ nàà.

Àfòmọ ibèrẹ jẹ ọkan nínú àwọn àfòmọ tí a máa ń lò láti sẹdà ọrọ Yorùbá. Fáwẹlì sì ni gbogbo àwọn àfòmọ ibèrẹ ọhún. Ọpọ àwọn onímọ, yálá tí wọn jẹ ọmọ Yorùbá tàbí àwọn tí kì í ẹ ọmọ ilẹ yí, ni wọn ti ẹ iwádíí tó jinlẹ lórí àfòmọ ibèrẹ (Pulleyblank 1988, Owólabí 1995, Ògúnwálé 2002, Ajíbóyè, Dechaine àti Stewart 2003, Ogunkeye 2005/2006, Awóbùlúyì 2008, Táíwò 2006 àti Adebilejẹ 2013). Sùgbón o, ohun tí iwádíí wọn dá lé lórí ni ibásepọ tó máa ń jẹyọ láàrin àfòmọ ibèrẹ àti ọrọ ipilẹ. Àwọn iwádíí tí ó wà nílẹ ti fi hàn pé ohun tí àwọn àfòmọ ibèrẹ máa ń ẹ ni pé, wọn máa ń sọ ọrọ-ìsẹ tàbí àpólà-ìsẹ di ọrọ orúkọ tàbí àpólà-orúkọ. Èrò yí àti àwọn mìíràn ni iwádíí wọn fi ara kọ; kò sí èyí tí ó wo isesí àfòmọ ibèrẹ nínú isẹdà orúkọ lówùjọ Yorùbá. Èyí ní àfo imọ tí isẹ iwádíí yí yóò gbiyànjú láti dí.

Ní ti orúkọ ní àwùjọ Yorùbá, isẹ iwádíí tó jẹ mó àwọn igbésẹ isomólórúkọ, ihun àti itumọ orúkọ pọ jántirẹrẹ (Adéoyè 1969, Sówándé & Ajànakú 1969, Òdúyoyè 1972, Adéoyè 1982, Oyètádé 1991, Èkúndayọ 1997, Ajíbóyè 1999, 2011, Olá-Orie 2002, Babalọlá & Àlàbá 2003, Ògúnwálé 2012, abbl). Nínú àwọn onímọ yíí, Òdúyoyè 1972 àti Olá-Orie 2002 nìkan ni a lè sọ pé isẹ wọn sòrọ nípa àfòmọ ibèrẹ nínú isẹdà orúkọ Yorùbá, bí ó tilẹ jẹ pe isẹ àwọn méjéjì nàà kò fi ojú síntààsì wo ibásepọ tó wà láàrin àfòmọ ibèrẹ àti ọrọ ipilẹ tí a so wọn mó láti sẹdà orúkọ. Nígba tí Òdúyoyè wo àwọn (fáwẹlì) àfòmọ ibèrẹ àti irú àwọn orúkọ tí wọn le sẹdà, Olá-Orie ní tiẹ fi ojú fonólójì àti bátàni ohùn ní pátò wo ibásepọ tó máa ń wà láàrin àfòmọ ibèrẹ àti ọrọ ipilẹ tí a sò wọn mó láti sẹdà orúkọ.

2.0 Àgbéyèwò isẹ Òdúyoyè (1972)

Gégé bí a ti sọ lókè, (fáwẹlì) àfòmọ ibèrẹ méjì ni Òdúyoyè (1972) gbé yẹ wò. Àwọn irò fáwẹlì (àfòmọ ibèrẹ) nàà ni fáwẹlì odò

olóhùn isàlẹ̀ {à-} àti fàwẹ̀lì odò olóhùn àárín {a-}. Wọn ní fàwẹ̀lì àfòmọ̀ à- a má a sọ ọ̀rọ̀-ìṣe tàbí àpólà-ìṣe di ọ̀rọ̀ orúkọ afòyemọ̀. Wọn tẹ̀ síwájú pé ohun tí mọ́fìmù afaraḡe yìí tùmọ̀ sí nínú àwọn orúkọ bíi tí isàlẹ̀ yìí ni “ohun tí ó...” tàbí “ẹ̀ni tí a...”:

1a. Àjokẹ̀	-	Ẹ̀ni tí à n dájọ̀ jọ kẹ̀.
b. Àbẹ̀kẹ̀	-	Ẹ̀ni tí à n bẹ̀ kí a le kẹ̀.
d. Àríkẹ̀	-	Ẹ̀ni tí a gbọ̀dọ̀ kẹ̀ bí a bá ti rí i.
e. Àbíkẹ̀	-	Ẹ̀ni tí a bí kí á le kẹ̀
ẹ. Àjíkẹ̀	-	Ẹ̀ni tí a máa n kẹ̀ tí a bá ti jí.

(Òdúwọ̀yẹ 1972:39)

Gbogbo mọ́fìmù afaraḡe tó wà níwájú òkòòkan àwọn orúkọ tí a tò sókè yìí ni àfòmọ̀ iwájú tí ó tùmọ̀ sí ẹ̀ni tí a ṣe ohun kan tàbí òmíràn fún.

Òdúwọ̀yẹ̀ tẹ̀ síwájú pẹ̀lú àlàyé lórí fàwẹ̀lì odò olóhùn àárín {a}. Wọn ní itumọ̀ àfòmọ̀ yìí ni “ẹ̀ni tí ó...”, Díẹ̀ lára àwọn orúkọ tí a lè ṣẹ̀dá pẹ̀lú àfòmọ̀ yìí, gégé bí Òdúwọ̀yẹ̀ (1972) ṣe tò wọn jọ ni:

2a. A bá ọ̀dún rìn	-	Abọ̀dúnrìn	-	Ẹ̀ni tí ó bá ọ̀dún rìn
b. A bá ọ̀de rìn	-	Abọ̀dẹ̀rìn	-	Ẹ̀ni tí ó bá ọ̀de rìn
d. A dára má jà	-	Adáramájà	-	Ẹ̀ni tí ó dára sùgbọ̀n tí kì í jà
e. A kéré d’ Olú	-	Akérédólú	-	Ẹ̀ni tí ó kéré àmọ̀ tó di olú
ẹ. A jí bá ikẹ̀	-	Ajíbíkẹ̀	-	Ẹ̀ni tí ó bá ikẹ̀ nínú ẹ̀bí tí a bí i sí.

Ohun m̀íràn tí arábirin Òdúwọ̀yẹ̀ tún sọ̀rọ̀ bá ni gígé àwọn àfòmọ̀ bá yìí kúrò lára orúkọ, bí àpẹ̀rẹ̀:

f. Abọ̀dúnrìn	-	’Bọ̀dúnrìn
g. Ajíbólá	-	’Jíbólá
h. Afólábí	-	’Fólábí

Àwọn ǹnkan wònyí ni isẹ̀ Òdúwọ̀yẹ̀ (1972) tò ní í ṣe pẹ̀lú isesí àfòmọ̀ nínú isẹ̀dá orúkọ nínú èdè Yorùbá dá lé.

Àkíyèsí wa nípa isẹ̀ yìí ni pé, bó tilẹ̀ jẹ̀ pé isẹ̀ náà dá lórí isẹ̀dá orúkọ pẹ̀lú àfòmọ̀, síbẹ̀, èrò tí wa ní pé isẹ̀ náà kò wò ju itumọ̀ àfòmọ̀ nínú orúkọ lọ, idí ni pé isẹ̀ ọ̀hún kò wo àwọn ibáṣepọ̀ tó wà

láàrin àfòmó àti ọrọ̀ ipilẹ̀ tí a so ó mó láti sẹ̀dà orúkọ, bẹ̀ẹ̀ ni kò wo itupalẹ̀ isẹ̀dà orúkọ pẹ̀lú. Ídì tó fí rí bẹ̀ẹ̀ ni pé isẹ̀ Ọ̀dúyọ̀yẹ̀ kì í ẹ̀ ajẹmọ̀ síntáàsì. Àwọn nńkan wọ̀nyí ni a ó gbìyànjú láti sọ̀rọ̀ lé lóri nínú pépà yí.

3.0 **Tíọ̀rì Àmúlò**

Tíọ̀rì tí mo fẹ̀ lò láti sàlàyẹ̀ ihun àwọn orúkọ tí mo fẹ̀ sàgbéyẹ̀wò ni Tíọ̀rì Onípele. Síwájú sí i, ohun tí mo fẹ̀ dá lábàá láti lò gẹ́gẹ́ bí ihun ni Àbá Ìpilẹ̀ fún Àpólà Aṣàfihàn. Àbá Ìpilẹ̀ yíi ti jẹ́ itẹ̀wọ̀gbà láàrin àwọn onímọ̀-èdè káàkiri àgbáyé (Abney 1987, Aboh 1999, Longobardi 2000, 2004, Ajíbóyè 2005, abbl). Ohun tí àbá ipilẹ̀ yíi gùn lé ni pé àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ èniyàn tàbí ibi kan, àti ọ̀rọ̀-orúkọ nńkan le gba wúnrẹ̀n aṣàfihàn nítorí pé itumọ̀ kan náà ni wọn ní. Èyí tùmọ̀ sí pé wọn le sàfihàn àwọn orúkọ náà gẹ́gẹ́ bí èni kan pátó (Longobardi 2004).

Ọ̀yẹ̀ tó wà nínú àbá ipilẹ̀ yíi ni pé, bí àpẹ̀rẹ̀, tí a bá ní àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yíi, ihun kan náà ni wọn ní:

3. a. Adé jẹ́ isù
- b. Ọmọkúnrin náà jẹ́ isù náà

Tí a bá wo ihun àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tó wà nínú gbólóhùn méjéèjì òkè yí, àwọn méjéèjì ní wọn ní wúnrẹ̀n aṣàfihàn. Fún ọ̀rọ̀-orúkọ tó wà ní (3a), wúnrẹ̀n aṣàfihàn wà níbẹ̀ àmọ̀ kòròfo mọ̀fù ní wúnrẹ̀n aṣàfihàn náà jẹ́. Wúnrẹ̀n aṣàfihàn aṣòfo yíi náà ló fún ọ̀rọ̀-orúkọ náà ní àbùdá itókasi àti ti pátó. Ní àpẹ̀rẹ̀ (3b), wúnrẹ̀n aṣàfihàn ọ̀hún fojú hàn. Ídì rẹ̀e tí àbá ipilẹ̀ yí fí fòye hàn wí pé ihun kan náà ní àwọn gbólóhùn méjéèjì ní. Tí a bá wá gbà pé àbá ipilẹ̀ yíi ní agbára láti sàlàyẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ nínú àwọn gbólóhùn òkè yí, a ò ní jayò pa tí a bá lò ó fún àwọn orúkọ tí a sẹ̀dà nípa àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ bíi Ibùkún, Àṣàkẹ̀ àti Abísólá, abbl.

4.0 **Ìhun Orúkọ Yorùbá**

Nínú isẹ̀ yíi, ọ̀nà márùn-ún ni a pín ihun orúkọ Yorùbá sí, bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ọ̀kan nínú àwọn ọ̀nà náà ni a fara balẹ̀ sàgbéyẹ̀wò:

4.1 Àwọn orúkọ tí kò ẹ é tú palẹ:

- a. Dàda
- b. Ìgè
- d. Òjó
- e. Òkè
- ẹ Ònì

4.2 Àkànṣò ọ̀rò orúkọ méjì:

- a. Adé-Ọlá - Adéọlá - Adée ti Ọlá
- b. Adé-Oyè - Adéoyè - Adée ti Oyè
- d. Ọlá-Oyè - Ọláoyè - Ọláa ti Oyè
- e. Ọlá-Olú - Ọláolú - Ọláa ti Olú
- ẹ Adé-Agbo - Adéagbo - Adée ti Agbo

4.3 Sísọ gbólóhùn di orúkọ:

- a. Adé yẹ mí - Adéyemí
- b. Ọmọ kó ẹyẹ dé - Ọmọkéyedé
- d. Olúwa ẹun - Olúwaẹun
- e. Adé yí mi ká - Adéyínká
- ẹ Ajé wọ ilé mi - Ajéwọlémi

4.4 Sísọ awẹ gbólóhùn di orúkọ:

- a. Bí kò bá kú - Bíòbákú
- b. Bí ẹyí ò kú - Bényìòkú
- d. Bí olóde ò kú - Bólódeòkú
- e. Ọdún tí n ò bá kú - Ọdúnńbákú
- ẹ Ọmọ ni a ò bá kẹ - Ọmọlábákẹ

(Òdúyoyè 1972:21)

4.5 Ìṣẹdá orúkọ nípa ilò àfòmọ ibèrẹ:

- a. A + bá ọdẹ rìn - Abóderìn
- b. A + kéré le - Akéréle
- d. A + jí bá oyè - Ajíbóyè
- e. À + bá kẹ - Àbákẹ
- ẹ À + dùkẹ - Àdùkẹ

A şakíyèsí pé nípa ihun síso gbólóhùn di orúkọ, oríṣíí ọ̀nà ni èyí le gbà, àmọ́ ọ́ ọ, a kò doríkọ ọ̀nà yìi nínú iṣẹ́ yìí¹. Ìhun tó jẹ́ mọ́ fífi àfòmọ́ ibèrẹ́ ṣẹ́dà orúkọ nìkan ni a gbájú mọ́ nínú àwọn ihun tí a tò sókè yìí. Àyè kò tó fún wa láti ṣe àgbéyèwò gbogbo àwọn ọ̀nà ìgbàṣẹ́dà orúkọ nínú-ín.

5.0 Ìtúmọ́ Àfòmọ́ Nínú Orúkọ

Ní ilòdì sí iṣẹ́ àwọn aṣíwájú tó sọ pé {à-} àti {a-} nìkan ni àwọn àfòmọ́ ibèrẹ́ tí a lè lò láti ṣẹ́dà orúkọ Yorubá, a rí i pé ọ̀rọ́ kò rí bẹ́ẹ̀ ọ. Àfòmọ́ ibèrẹ́ márùn-ún ni a lè lò láti ṣẹ́dà orúkọ Yorubá. Àwọn àfòmọ́ náà ni {à-}, {a-}, {ò-}, {o-}, àti {i-}. Ní bá yìí, a ó ṣàfihàn àwọn orúkọ tí àwọn àfòmọ́ yìí le ṣẹ́dà bẹ́ẹ̀ a ò níí ṣàìsọ̀rọ́ lórí ìtúmọ́ wọn nínú itupalẹ́ àwọn orúkọ tí wón ti jẹ́ yọ.

5.1 à-

Ìtúmọ́ kan pé ré ní àfòmọ́ yìí ni nínú orúkọ àṣẹ́dà. Ìtúmọ́ náà ni “*ọmọ tí a...*”. Oríṣíí orúkọ méjì tí àfòmọ́ yìí le ṣẹ́dà ni oríkì orúkọ àti orúkọ àbísọ.

Àpẹẹrẹ́ àwọn orúkọ tó le ṣẹ́dà ni:

4a.	Àṣàké	à-ṣà ké	-	ọmọ tí a ṣà ké
b.	Àjàní	à-jà ni	-	ọmọ tí a jà láti ní
d.	Àbàké	à-bẹ́ ké	-	ọmọ tí a bẹ́ kí a lè ké
e.	Àdùké	à-dù ké	-	ọmọ tí a dù láti ké

Gbogbo àwọn orúkọ to wà ní (4) jẹ́ orúkọ oríkì. Díẹ̀ ni orúkọ àbísọ tí a lè ṣẹ́dà láti ara àfòmọ́ ibèrẹ́ tí a n sọ̀rọ̀ rẹ́ yí:

5a.	Àbímọ́lá	à-bímọ́lá	-	ọmọ tí a bí mọ́ ọ́lá
b.	àbímówó	à-bímówó	-	ọmọ tí a bí mówó

Orúkọ àbísọ méjì, yàtò sí oríkì àbísọ, tí àfòmọ́ ibèrẹ́ yìí le ṣẹ́dà.

¹ Wo iṣẹ́ Odúyoyè (1972) fún àlàyè lórí oríṣíṣí ọ̀nà tí a lè gbà ṣẹ́dà orúkọ nípa síso gbólóhùn di orúkọ.

5.2 a-

Orúkọ àbísọ nikan ni a lè fí àfòmọ̀ ibèrẹ̀ yìí sẹ̀dà. Ìtumọ̀ méjì ní ó òhun nàà ní. Ìtumọ̀ kìníní ní “*ọmọ tí a...*”. Àpẹẹrẹ̀ àwọn orúkọ tí a lè sẹ̀dà lònà yí ni:

- 6a. Abídèmí - a-bí dè mí - ọmọ tí a bí dè bàbá rẹ
- b. Abísọ́lá a - bí sí ọ́lá - ọmọ tí a bí sí inú ọ́lá
- d. Abísóyèa - bí sí oyè - ọmọ tí a bí sí ìgbà tí à ń joyè/ inú oyè
- e. Abídoṣù - a-bí de oṣù - ọmọ tí a bí de oṣù
- f. Abííná a-bííná - ọmọ tí a bí ná (a ó mò bóyá yóó yè tàbí kò ní yè) orúkọ àbíkú ní.

A sàkíyèsí pé ọ̀rọ̀-ìṣe *bí* ní ó tẹ̀lé àfòmọ̀ ibèrẹ̀ yìí ní gbogbo ibi tí a ti lò ó ní (6). Èyí tùmọ̀ sí pé àfòmọ̀ yìí nílò ọ̀rọ̀-ìṣe *bí* kí ó tó le ní ìtumọ̀ “*ọmọ tí a...*”. Şùgbọ̀n ọ̀rọ̀ kò rí bèẹ̀ fún ìtumọ̀ kejì tí àfòmọ̀ yìí ní.

Ìtumọ̀ kejì tí àfòmọ̀ yìí ní ní “*ọmọ tí ó...*”. Orúkọ tí a lè fí àfòmọ̀ yìí sẹ̀dà pò ju ti ìtumọ̀ àkókọ̀ lọ. Àpẹẹrẹ̀ àwọn orúkọ bá yí ni:

- 7a. Arẹgbẹ̀ṣọ́lá a-rí ẹgbẹ̀ ẹ̀ ọ́lá - ọmọ tí ó rí ẹgbẹ̀ ọ́lá
- b. Ajíbọ́lá a-jí bá ọ́lá - ọmọ tí ó jí bá ọ́lá
- d. Ajíbóyè a-jí bá oyè - ọmọ tí ó jí bá oyè nínú ẹbí tí a bí i sí
- ẹ. Adáralẹgbẹ̀ a-dára ní ẹgbẹ̀ - ọmọ tí ó dára lẹgbẹ̀
- f. Adégbọ́lá a-dé gba ọ́lá - ọmọ tí ó dé gba ọ́lá²
- g. Arẹwà a-rẹwà - ọmọ tí ó rẹwà (àlájẹ ní orúkọ yìí)

Ó ẹ̀ pàtàkì láti sàfihàn àwọn orúkọ kòòkan tí ó ní fàwélì níwájú gégé bí àfòmọ̀ àmọ̀ tí a kò sẹ̀dà wọn pèlú àfòmọ̀ ibèrẹ̀. Lára àwọn orúkọ bèẹ̀ ni:

- 8a. Abímbọ́lá *a-bímbọ́lá - A bí mi bá ọ́lá
- b. Abímbọ́lú *a-bímbọ́lú - A bí mi bá olú

² Adégbọ́lá tún le tùmọ̀ sí Adé gba ọ́lá. Èni tí ó le jẹ́ irú orúkọ bèẹ̀ ní ọmọ tí a bí sí ilé oyè tàbí sí ipò ọba.

d. Adéwálé *a-déwálé

e. Adéolu *a-déolú

kókó mēta pàtàkì nì a fẹ́ mú jáde nínú àwọn orúkọ tí a tò sí (8). Ìkíní, Ọ̀nà tí a gbà ẹ̀dà àwọn orúkọ tí a tò sí (8) lókè yí yàtò sí èyí tí a fì àfòmọ ẹ̀dà. Ọ̀rọ̀ arópọ̀ orúkọ ẹ̀nì kìíní ọ̀pọ̀ nì fàwẹ̀lì tò wà nìwájú àwọn orúkọ (8a) àtì (8b). Ìsọgbólóhùndorúkọ nì a fì ẹ̀dà orúkọ tò wà nì (8d) nígbà tí (8e) jẹ̀ àkànpọ̀ orúkọ méjì, *Adé* àtì *Olú*. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dà nì *ade* (Awóbùlúyì 2008), *a-* nì mọ̀fìmù afarahe tí a fì ẹ̀dà rẹ̀, síbẹ̀ kì í ẹ̀ mọ̀fìmù afarahe yìí nì a fì ẹ̀dà *Adéwalé* àtì *Adéolú*. Kókó kejì tí a ó mẹnubà nì pé ó ẹ̀e ẹ̀ kí pọ̀nna jẹyọ nínú àwọn orúkọ tí a ẹ̀dà nì ilàna (8d). Orúkọ bíi *Adébáyọ* àtì *Adébóyè* nì ìtumọ̀ méjì. Ìtumọ̀ kìíní nì “ọ̀mọ̀ tí ó dé bá ayọ̀/oyè nínú ẹ̀bí tí a bí i sí”. Ìtumọ̀ kejì nì pé “ipò ọ̀bá dé bá ayọ̀/oyè”, irú àwọn ọ̀mọ̀ bá yíí máa ń jẹ̀ ọ̀mọ̀-ọ̀ba.

Kókó kẹta nì pe, ìgékúrú orúkọ Yorùbá kò ní í ẹ̀ pẹ̀lú àfòmọ̀ ibèrẹ̀ rára. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àfòmọ̀ ibèrẹ̀ nì mọ̀fìmù afarahe {a-} tò wà nìwájú àwọn orúkọ yìí, síbẹ̀, kì í ẹ̀ mọ̀fìmù náà la fì ẹ̀dà wọn. Tí a bá lo òfin ìmédèlò àwùjọ̀ (Chomsky 1965), bí a tilẹ̀ gé àwọn orúkọ yìí kúrò, wọn ẹ̀e pé. Lákòótán nípa àfòmọ̀ yìí, ọ̀un ló lágbára àtì ẹ̀dà orúkọ jù nínú àwọn àfòmọ̀ tí a fì lẹ̀ ẹ̀dà orúkọ.

5.3 o-

Àfòmọ̀ kẹta tò le ẹ̀dà orúkọ nìyí. Àfòmọ̀ yìí náà lágbára láti ẹ̀dà ọ̀pọ̀ orúkọ, kó yẹ kí èyí jẹ̀ ìyàlẹ̀nu rára nítorí pé ìtumọ̀ ẹ̀nì tò nì nńkan àtì ẹ̀nì tò ń ẹ̀ nńkan nì àfòmọ̀ yìí nì. Àbùdà yìí a máa fojú hàn tí a bá so ó mọ̀ àfòmọ̀ yìí pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ìse *ní*. Bí àpẹ̀rẹ̀:

9 a. o + ní+ iṣu - oníṣu

b. o + ni+ bàtà - oníbàtà

Ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dà nì (9a) yìí le túmọ̀ sí ẹ̀nì tò ní iṣu; tàbí ẹ̀nì tí ó ń ta iṣu; tí (9b) le túmọ̀ sí ẹ̀nì tí ó ní bàtà tàbí ẹ̀nì tí ó ń ta bàtà. Kí á tò tẹ̀ síwájú, ó ẹ̀ pàtàkì kí á sọ̀rọ̀ bá àlẹ̀fẹ̀nukò tò ti wà lórí ipò mọ̀fìmù *oní-*. Ọ̀jọ̀ tí gọ̀ tí àríyànjíyàn tí wà lórí i bóyá àfòmọ̀ nì *oní-* tàbí àfòmọ̀ kọ̀, ọ̀rọ̀ ọ̀hún kò sì tí i níyànjú. Àwọn onímọ̀ gírámà kan gbà pe eyọ̀ mọ̀fìmù afarahe kan nì *oní-* (Owólabí 1995, Táíwò 2012),

àwọn ọwọ miiṣàràn sì gbà pé *oní-* kì í ṣe àfòmọ ibèrè, wọn ní fàwélì *o-* ni àfòmọ (Awobuluyi 2008, Ajiboye 2009). Àbájadé iwádií wa nípa átupalẹ *oní-* /nínú ìṣẹ́dà orúkọ Yorùbá yòò túbọ̀ fidí è múlẹ̀ pé *oní-* kì í ṣe ẹyọ mọ́fíìmù afaraḥẹ kan bí kò ṣe àkànpọ̀ àfòmọ {*o-*} àti ọ̀rọ̀-ìṣe *ní*.

Nítèsíwájú pèlú ohun tí à n bá ọ̀ nípa àwọn orúkọ tí àfòmọ {*o-*} le ṣẹ́dà, ó wọ̀pọ̀ láti rí àwọn orúkọ tó ní àkànpọ̀ àfòmọ yìí àti ọ̀rọ̀-ìṣe *ní*. Lára àwọn orúkọ tí a le ṣẹ́dà pèlú àfòmọ yìí ni:

10. a. Oníbonòjé *o-ní* ibon òjé - Èni tí ó ní ibon tí wọn fí òjé ṣe
- b. Oníbùdó *o-ní* ibi idó - Èni tí ó ní ibùdó
- d. Èlẹ̀ṣhinlọ̀yẹ *o-ní* ẹ̀ṣin ní oyẹ - Èni tí ó ní ẹ̀ṣin nígbà tí ó jẹ oyẹ
- e. Èlẹ̀gbélẹ̀yẹ *o-ní* ẹgbẹ̀ ní èyẹ - Èni tó wà nínú ẹgbẹ̀ tó sì tún ní èyẹ.

Àfòmọ *o-* la fí ṣẹ́dà gbogbo àwọn orúkọ tí a tò sí (10) lókè yí, ìgbésẹ̀ fonólójì ló sọ mọ́fíìmù afaraḥẹ nàà di *ẹ-* ni (10d) àti (10e). Láti túbọ̀ fidí è múlẹ̀ pé àfòmọ *oní-* kì í ṣe ẹyọ mọ́fíìmù afaraḥẹ kan, ẹ jẹ ká wo àwọn orúkọ wònyí:

- 11a. Alẹ̀ṣinlọ̀yẹ *a-ní* ẹ̀ṣin ní oyẹ - Èni tí ó ní ẹ̀ṣin tó sì tún ní oyẹ
- b. Alẹ̀ṣinlọ̀yẹ *a-ní* ẹ̀ṣin ní oyẹ -Èni tí ó ní ẹ̀ṣin púpọ̀ débi pé ó ní ẹ̀ṣin aláwọ̀ oyẹ (èyí tí kò wọ̀pọ̀)
- d. Aníyàá *a-ní*yá - Èni tí ó ní iyá.

Átupalẹ̀ àwọn orúkọ tó wà ní (11) yí fí hàn pé gégé bí ọ̀rọ̀-ìṣe *ní* ṣe gbà àfòmọ *o-* mọ̀ra tó fí di *oní-* ní (10), bẹẹ gélẹ̀ ni *ní* ṣe gba àfòmọ *a-* mọ̀ra tó di *aní-*. Nitorí nàà, bí àwọn kan ṣe n jẹ **oníyàá** nàà ni àwọn kan n jẹ **Aníyàá**. Bẹẹ, a rí àwọn tó n jẹ **Alẹ̀ṣinlọ̀yẹ**, tí àwọn miiṣàràn sì n jẹ **Èlẹ̀ṣinlẹ̀kàn**. A ṣàkíyèsí pé ihun kan nàà ni àwọn orúkọ wònyí ni. Ìṣe kan nàà sì ni àwọn àfòmọ méjéèjì yìí (*o-* àti *a-*) n ṣe nígbà tí a bá so wọn mó ọ̀rọ̀-ìṣe *ní*. Fún idí èyí, a lérò pé àwíjàrẹ wa yìí kúnjú iwọn tó láti kín àlàyé wa lẹyìn pé *oní-* kì í ṣe ẹyọ mọ́fíìmù afaraḥẹ kan rárá.

5.4 ò-

Àfòmó kẹrin tí a ó mẹnú bà nínú iṣẹ yìí ni ò-. Àfòmó yìí náà ní agbára láti ṣẹdà orúkọ Yorubá gégé bí {a-} ṣe ní agbara. Òun náà ní ìtumò “ọmọ tí ó...” . Lára àwọn orúkọ tí àfòmó yìí le ṣẹdà ni:

12a. Òjíkùtù	ò-jí kùtù	- ẹni tí ó máa ń jí ní kùtùkùtù òwúrò ṣenńkan.
b. Ògbóriẹfọn	ò-gbé orí ẹfọn	- ẹni tí ó gbórí ẹfọn
d. Òjísàmolá	ò-jí sà mọ olá	- ẹni tí ó máa ń ṣa ohun mọ olá tó bá jí
e. Òjoyè (ṣenńkan)	ò-jẹ oyè-	ẹni tí ó jẹ oyè (ṣe nńkan)

A ṣàkíyèsí ijọra tó fojú hàn láàrin ìtumò àfòmó {ò-} àti àfòmó {a-} tí a ti sọrọ nípa ẹ lókè. A ti sọ ṣáájú pé ìtumò “ẹni tí ó...” ni àfòmó {o-} ní, àfòmó {a-} náà ní ìtumò yí. Bí àpẹẹrẹ, ẹni tí ó ní ikú lápó ni à ń pé ní “Aníkúlápó”, bèẹ, ìtumò yí kò yàtò tí a bá sọ pé “Òníkúlápó”. Tí a bá fí ojú ìtumò “ẹni tí a...” wo àfòmó ò-, a ó rí i pé wọn ò dọgba rárá.

13. a i. Ògbóriẹfọn	ò-gbé orí ẹfọn	- ẹni tí ó máa ń gbórí ẹfọn ³
ii. Agbóriẹfọn	a-gbóriẹfọn	- ẹni tí ó máa ń gbórí ẹfọn
b i. Òjoyè (ṣenńkan)	ò-joyè	- ẹni tí ó jẹ oyè (tí ó tún ṣe nńkan)
ii. Ajoyè	a-joyè	- ẹni tí ó jẹ oyè

A rí i pé ìtumò àwọn orúkọ yìí kò yàtò bí ó tilẹ jẹ pé àfòmó ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ ni a fí ṣẹdà wọn, èyí tùmọ sí pé iṣẹ kan náà ni àwọn àfòmó méjéèjì yí ń ṣe ní agbègbè tí wọn wà.

5.5 ì-

Àfòmó ìbèrẹ yìí kò dàbí àwọn àfòmó tí a ti ṣàlàyé síwájú; idí ni pé a kò le fí àfòmó náà ṣẹdà orúkọ púpọ̀ bí àwọn tó kù. Ìtumò àfòmó yìí ni “ọmọ tí ó...” Àwọn orúkọ tí a lè fí àfòmó yìí ṣẹdà ni:

³ Ògbóriẹfònságilàgìlà (Àjàyí Ọ̀súngbékún ni à ń kì bèẹ)

14 a.	Ìmólẹ̀	ì-mólẹ̀	- ọmọ tí ó ń tan ìmólẹ̀
b.	Ìbùkún	ì-bùkún	- ọmọ tí Olúwa lò láti bù kún àwọn òbí ẹ̀
d.	ìtùnú	ì-tùnú	- ọmọ tí Olúwa lò láti tu àwọn òbí ẹ̀ nínú

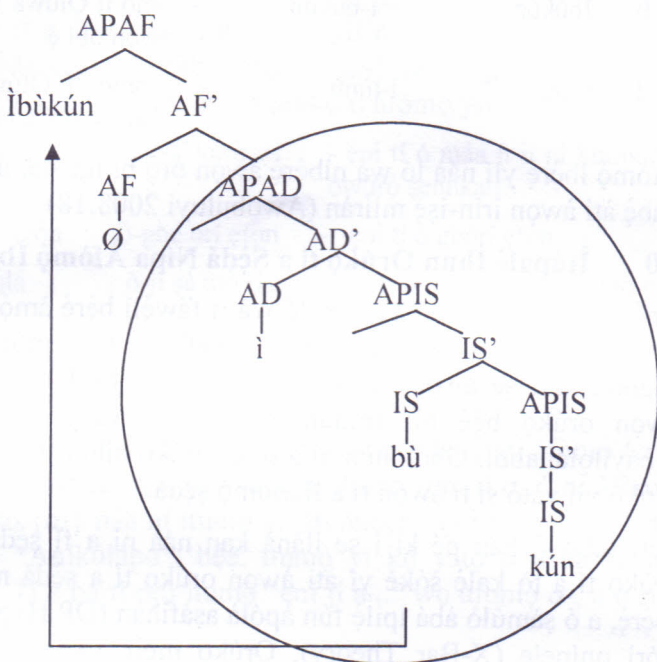
Àfòmó ibèrẹ̀ yíí nàà ló wà nìbèrẹ̀ àwọn ọrọ̀ bí ìgbálẹ̀, ìkànṣó, ifọṣọ, ìjábẹ̀ àti àwọn irin-iṣẹ̀ mǐràn (Awobuluyi 2008:18)

6.0 Ìtúpalè Ìhun Orúkọ̀ tì a Ṣẹ̀dá Nípa Àfòmó Ibèrẹ̀

Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn orúkọ̀ Yorùbá ló wà tí fáwẹ̀lì bẹ̀rẹ̀ àmọ̀ tí a kò ṣẹ̀dá nípasẹ̀ ilò àfòmó ibèrẹ̀. Irú àwọn fáwẹ̀lì bẹ̀rẹ̀ le jẹ̀ mófíimù afarahè ṣùgbón kì í ṣe àwọn la lò láti ṣẹ̀dá àwọn orúkọ̀ wọ̀nyí. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn orúkọ̀ bẹ̀rẹ̀ ni: Ìbídùn, Ìbíríyííkẹ̀, Adéyẹmí, Olúwaseun, Ìgbàyílọ́lá, abbl. Gbólóhùn ni a sọ di orúkọ̀ níhìn-ín yíí. Ìhun àwọn orúkọ̀ yíí yàtò sí ti àwọn tí a fí àfòmó ṣẹ̀dá.

Láti túbọ̀ fí hàn pé kì í ṣe ilàna kan nàà ni a fí ṣẹ̀dá àwọn ọ̀wọ̀ orúkọ̀ tí a tò kalẹ̀ sókè yí àti àwọn orúkọ̀ tí a ṣẹ̀dá nípasẹ̀ àfòmó ibèrẹ̀, a ó ṣàmúlò àbá ìpilẹ̀ fún àpólà aṣàfihàn (DP Hypothesis) lábẹ̀ tíórì onípele (X-Bar Theory). Orúkọ̀ méjì, ọ̀kan tí a ṣẹ̀dá pẹ̀lú àfòmó ibèrẹ̀, (Ìbùkún), àti èyí tí kì í ṣe àfòmó ibèrẹ̀ ni a fí ṣẹ̀dá rẹ̀ (Ìbídùn) ni mà á lò láti ṣàfihàn ìyàtò nàà.

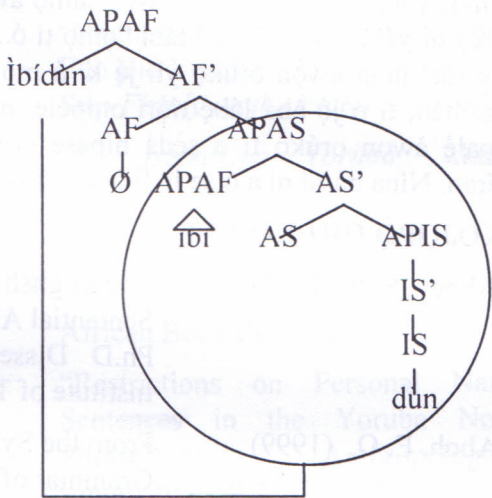
15. Ìbùkún

Nínú àwòrán atọ́ka igi tí a yà sókè Nínú àwòrán atọ́ka igi tí a yà sókè yí, àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ ni ó jẹ́ orí fún àpólà àṣọ̀dọ̀rúko (APAD). Àpólà iṣe, tó jẹ́ ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ fún àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ {i-} ni ó wà ní ipò amú pé fún orí àpólà àṣọ̀dọ̀rúko. Àbá ipilẹ̀ fún pípín àpólà iṣe (Split VP Hypothesis) ni a lò láti ṣàlàyé àwọn ọ̀rọ̀-iṣe tó wà nínú àpólà iṣe náà. Léyìn tí a ti so àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ {i-} mọ̀ àpólà iṣe, tó jẹ́ àsínpọ̀ ọ̀rọ̀-iṣe, *bù kún*, láti ṣẹ́dà orúkọ (Ìbùkún), a ó gbé ọ̀rọ̀ tí a ṣẹ́dà náà fò sí ipò àṣọ̀dọ̀tọ̀ fún àpólà àṣafihàn. Ídírí tí a fi ṣe bẹ̀ẹ̀ ni láti jẹ́ kí ọ̀rọ̀ àṣẹ́dà yìí gba àbùdá àṣafihàn ní ibámu pẹ̀lú èrò pé gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ nínú èdè Yorùbá ló gbòdò ní àbùdá àṣafihàn. Ohun tí àbùdá yìí n ṣàfihàn ni láti jẹ́ ká mọ̀ bóyá a ṣẹ́ṣẹ̀ sọ nípa orúkọ náà ni tàbí pé a ti sọ nípa orúkọ ọ̀hún tẹ̀lẹ̀. Gẹ́gẹ́ bí a ti sọ ṣáájú, wúnrèn àṣafihàn yìí kì í sá báa fojú hàn nínú èdè Yorùbá, àmọ̀ kò tùmọ̀ sí pé kò sí rárá nítorí pé ó n fún orúkọ ní ìtumọ̀ kan pàtọ̀ ní.

Nídà kejì èwè, ẹ jẹ ká wo bí ihun irú orúkọ tí a kò sẹdà pèlú àfòmó ibèrè yóò tí rí. Ìsọgbólóhùn di orúkọ ni a fí sẹdà orúkọ yìi:

16. Ìbídùn

Odidi gbólóhùn ni ihun ipílẹ̀ orúkọ yìí. Nínú ihun orúkọ tí a fí hàn lábẹ̀ igi òkè yìí, ipò àsọdọtò àpólà iṣe ní ọrọ̀ tó jẹ olùwà, *ìbí*, wà, nígbà tí àbọ̀ orí àpólà àsìkò náa -*dùn*, yóò wà ní ipò amúpé. Wàyí o, àbùdá aṣàfihàn, èyí tí wúnrèn aṣàfihàn tí yóò jẹ aṣòfọ̀ yóò wà ní ipò orí fún àpólà aṣàfihàn. Lẹ̀yìn èyí, gbólóhùn yìí yóò jẹ gbígbebò sí ipò àsọdọtò àpólà aṣàfihàn. Ídí tí yóò fí rí bẹ̀ẹ̀ ní látí le gba àbùdá aṣàfihàn nítorí pé gbólóhùn yí ti di orúkọ. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé wúnrèn aṣàfihàn yí kò fojú hàn ní ihun òkè, síbẹ̀, òun ló fún orúkọ yìí ní àbùdá itọ́kasí tàbí ti pátó.

Níwọn ìgbà tó jẹ pé iṣẹ̀dá orúkọ pèlú àfòmó ibèrè ni ohun tó jẹ wá lógún nínú iṣe yìí, ihun (15) ni a dá lábàà pé kí ó jẹ lílò fún àwọn orúkọ tó bá bọ̀dìí sí abẹ̀ àwọn orúkọ tí a sẹ̀dá pèlú àfòmó ibèrè.

7.0 Ìgúnlẹ̀

Nínú pépà yí, a ti gbiyànjú láti şàfihàn pé àfòmò ibèrẹ̀ nikan ni a lè ló láti şèdá orúkọ nínú àwọn àfòmò tó wà nínú gíràmà èdè Yorùbá, àfòmò àsopò, èyí tó jẹ́ orìşìí àfòmò kejì nínú èdè Yorùbá kò şe é ló láti şèdá orúkọ àşèdá. Mārùn-ún ni fáwẹ̀lì àfòmò ibèrẹ̀ tí à n sọ yíí – {à-}, {a-}, {ò-}, {o-}, àti {i-}. Ìtumò àwọn àfòmò yíí nínú işèdá orúkọ ni yálà “òmò tí a...” tàbí “òmò tí ó...”. Yàtò sí èyí, àkíyèsí tí a şe lórí ihun àwọn orúkọ yíí jẹ́ kí á mò pé Àbá Ìpílẹ̀ fún Àpólà Aşàfihàn, tí ó jẹ́ àbá lábẹ̀ tíòrì onípele, ní ó tònà jù ló láti ló fún itúpalẹ̀ àwọn orúkọ tí a şèdá nípasẹ̀ síso àfòmò ibèrẹ̀ mò ẹhun mīiran. Nípa báyií ni a ó şe le fí àbùdá itókasi tàbí ti pàtó hàn.

ÀKÓJOPÒ ORÚKỌ ÌWÉ

Abney, S. P. (1987).	The English Noun Phrase in its Sentential Aspect. Massachusetts: Ph.D Dissertation, Massachusetts Institute of Technology
Aboh, E. O. (1999)	From the Syntax of Gungbe to the Grammar of Gbe. Doctoral Dissertation, University of Geneva.
Adebileje, A. O. (2013).	“A Comparative Description of Affixation Processes in English and Yoruba for ESL Pedagogy in Theory and Practice” in <i>Language Studies</i> , 3. 10; 1756- 1763.
Adéoyè, C. L. (1969).	<i>Orúkọ Yorùbá</i> . Ibadan: Caxton Press.
Ajíbóyè, O. (1999).	“Pọ́nna àti Àlínítumò tó n jẹyọ nínú orúkọ àbísọ Yorùbá: Àtubòtán Ìgékúró” nínú <i>Inquiry in African Languages and Literatures</i> 3.
----- (2005).	Topics on Yorùbá Nominal Expression. Vanvouver: Ph.D

Dissertation, The University of British
Columbia.

- (2009). "Analysing Yoruba Bare Nouns as DP". In Lagos Notes and Records. Vol. 15, 30-55
- Ajiboye et. al. (2004). "On the Syntax of Nominalisation in Edo and Yorùbá". *Kinyira njira! Step Firmly on the Pathway*, 23-42.
- Awobuluyi, O. (2008). *Èkó Ìṣẹ̀dà-Òrò Yorùbá. Àkúré: Montem Paperbacks.*
- Babalola, A and Alaba, O. (2003). *A Dictionary of Yoruba Personal Names*. Lagos: West African Book Publishers Ltd.
- Èkúndayò, S. A. (1997). "Restrictions on Personal Name Sentences in the Yoruba Noun Phrase"; *Anthropological Linguistics*, 19.2; 155-177.
- Longobardi, G. (2000). "The Structure of DPs: Principles, Parameters and Problems" in Mark Baltin and Chris Collins eds. *Handbook of Syntactic Theory*, Cambridge, MA: Blackwell.
- (2004). "The Structure of DPs: Some Principles, Parameters and Problems" In *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Mark Baltin and Chris Collins, (eds). 562- 603, New York: Blackwell Publishers.
- Oduyoye, M. (1972) *Yorùbá Names, Their Structure and Their Meanings*, Ibadan: Daystar Press.

- Ogunkeye, O. (2005/2006). "A Sytactic and Semantic Description of Yorùbá Affixes". *Journal of the Linguistic Association of Nigeria*, No 9, 1-20.
- Ògúnwálé, A. (2002). *Ìhun àti Ìtumò àwọn Wúnrèn Orúko Ajẹmọ-Èní àti Ajẹmọ-Ibi nínú Èdè Yorùbá*. Ife: Unpublished Ph.D Dissertation, Obafemi Awolowo University.
- (2012) "A Pragmalinguistic Study of Yoruba Personal Names" in *Journal of Literary Onomastics*, 2. 1. 24-34.
- Ola- Orie, O. (2002). "Yoruba Names and Gender Marking"; *Anthropological Linguistics*, 44. 2. 115-142.
- Owolabi, K. (1984). *Isori oro Oruko ti a seda nipa lilo Afomo-Ibere ati Atoka Afikun ninu Èdè Yorùbá. LAANGBASA 1.*, 61-101.
-(1995) "More on Yorùbá Prefixing Morphology". (K. Owólabí, Ed.) 95-112.
- Oyetade, A. (1991) "Tone in Yoruba Personal Praise Names: oriki abiso". *Research in Yoruba Language and Literature* 1:55-64.
- Pulleyblank, D (1988) "Phrasal Morphology" in Yorùbá. *Lingua* 74, 141-166.
- Táiwò, O. (2006) *Mofólòjì; Ìbàdàn: Lay of Venturs Publishing Educational Service.*

ÌHUN ÀWỌN ÌSỌ ÈLÉRÙN-ÚN NÍ YORÙBÁ

Johnson Fọlọrunṣọ ILỌRI

University of Lagos

Àṣamọ

Àlàyẹ itupalẹ ihun àwọn isọ elẹrùn-ún **ní**, pàápàá èhun [OR **ní** OR] (tó wà nínú gbólóhùn bí **Akín pa [màamá ní ẹran]**), àti isẹ tí **ní** n ẹ níbẹ̀ kò tii níyanjú nínú gírámà Yorùbá (Awóbùlúyí 1978, 2013; Oyelaran 1989; Bamgboṣe 1990). Bébà yíi pe àkíyèsí sí àwọn ẹ̀rí tuntun kan nípa èhun sẹmántíkì àti sín-tààsì àwọn isọ nàà èyí tó fi ro àròjàrẹ̀ pé ètẹ̀ itẹnumọ̀ *ònni* (*possessor*) yàtò sí *íní* (*possessum*) inú èhun oníbàátan tó jẹ̀ ipilẹ̀ tí a ti sẹ̀dà isọ elẹrùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ̀-*íní* (*possessive-genitive ní-expression*) ló bí idàrú ààtò inú ihun àwọn isọ yẹn. Bákán nàà ló tún gbé ẹ̀rí kalẹ̀ láti fí hàn pé wúnrèn **ní** kan yíi nàà ló n jẹyọ nínú àwọn isọ tí a ti máa n sọ pé **ní** n ẹ̀sẹ̀ ọ̀rọ̀-atókùn tó n tọka ibi/ọ̀gangan-ìsẹ̀lẹ̀ (*location*) nínú gírámà Yorùbá.

Kókó ọ̀rọ̀: *ẹ̀rùn-ní, sẹmántíkì, sín-tààsì, itẹnumọ̀, oníbàátan-ajẹmọ̀-íní*

1. Ífáára

Ọ̀nà méjì nì àwọn isọ elẹrùn-ún **ní** Yorùbá pín sí. Èhun àkókó jọ APOR oníbàátan tó n ẹ̀sẹ̀ àbọ̀ fún IS sùgbọ̀n tí a ti fí **ní** bọ̀ ààrín OR méjì tó wà níbẹ̀ (Awobuluyi (2013:239), b.a. (1a). Àdàpẹ̀ (1a) nì (1b) níbi tí isọ elẹrùn-ún **ní** àti APOR oníbàátan **ẹran màamá** ti jẹ̀ àbọ̀ fún IS **pa** (fw. Bamgboṣe 1990:146).

1a. Akín pa [màamá **ní** ẹran]

b. Akín pa [ẹran màamá]

Ohun kan tí kò rújú nípa (1a) nì pé idàrúdàpọ̀ wà nínú ààtò àwọn OR tó wà nínú isọ elẹrùn-ún **ní** yẹn, sùgbọ̀n kò sẹni tó tii sàlàyẹ ohun tó fa idàrúdàpọ̀ yẹn àti ilàna tí idàrúdàpọ̀ nàà n tẹlẹ̀ nínú

gírámà Yorùbá. Ìpín kejì ní èhun tí èrún **ní** tí ń gba àbò APOR tó sáà maa ń tóka sí ibi tí ìṣẹ̀lẹ̀ forí sọ, èyí tó mú kí ọ̀pọ̀ àwọn onígírámà Yorùbá gbà pé ọ̀rọ̀-atókùn (AT) tó ń tóka ọ̀gangan/ibi ìṣẹ̀lẹ̀ ní èrún **ní** tó wà níbẹ̀, b.a. (2).

2a. Olú wà [**ní** Èkó]

b. Wọn gbà a [**ní** ojú]

Ìṣòrò tó wà pẹ̀lú èhun kejì yìí ní pé kì í ṣe gbogbo ìgbà ní APOR tó jẹ̀ àbò **ní** níbẹ̀ maa ń jẹ̀ ọ̀gangan/ibi ìṣẹ̀lẹ̀, b.a. ní (3), **èṣe**, **àdà**, àti **òbẹ** kì í ṣe ibi/ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location).

3a. Wọn ṣe é [**ní** èṣe]

b. Wọn sá a [**ní** àdà]

c. Wọn gún un [[**ní** ọ̀bẹ] [**ní** inú]]

Èyí wà lára èrì tó mú Ọ̀duntan (2000) sọ pé **ní** yìí kì í ṣe AT bí kò ṣe IṢ tó gbèyìn nínú ọ̀rọ̀-ìṣe àsínpo. Èrò Awóyalé (1975) náà kò fí bẹ̀ẹ̀ yàtò sí èyí.

Lóri ìṣe tí **ní** ń ṣe ní (2) àti (3), Oyèláràn (1989) sọ pé atọ̀ka ìgbésíwájú alátẹnùmọ̀ (anti-focus marker) ní **ní** tó wà ní (1) àti (3) yàtò sí **ní** tó wà ní (2) tí wọn pè ní ọ̀rọ̀-atókùn. Àlàyé wọn ní pé atọ̀ka ìgbésíwájú alátẹnùmọ̀ tó maa ń gbé ìrò tí a bá tẹnu mọ̀ lọ̀ sí apá ọ̀tún lòpin gbólóhùn ní **ní** (1) àti (3) àti pé ó yàtò sí atọ̀ka ìtẹnùmọ̀ **ní** tó maa ń gbé wúnrèn tí a bá tẹnu mọ̀ lọ̀ sí apá òsì ní ìbèrẹ̀ gbólóhùn láti fún wa ní gbólóhùn àkíyèsì alátẹnùmọ̀. Bó tilẹ̀ jẹ̀ pé kò mẹnua ba àpẹ̀rẹ̀ (1), Ọ̀duntàn (2000) ní ìbámu pẹ̀lú èrò Madugu (1982) sọ pé IṢ tó tún ń ṣiṣẹ̀ ìtọ̀ka ìtẹnùmọ̀ nínú APIṢ ní **ní** tó wà ní (2) àti (3). Awóbúlúyí (1978:101) tọ̀ka sí idàrúdàpọ̀ àwọn wúnrèn tó wà nínú ihun (1) pẹ̀lú àfikún àlàyé nínú Awobuluyi (2013:239) pé ṣe ní a ṣe pàsìpààrò orí àti èyán nínú APOR náà ká tó ó fí èrún **ní** bọ̀ àwọn méjéèjì láàárín. Bámgboṣé (1990:146) ní ìṣe àkókó tó fí hàn gbangba pé èhun (1a) náà fara jọ̀ àpólá ọ̀rọ̀-orúkọ oníbaátan. Béba yìí gbà pé lóòótó ní èrún **ní** tó wà nínú àpẹ̀rẹ̀ (1) – (3) ní nńkan ṣe pẹ̀lú ìtẹnùmọ̀ sùgbọ̀n kò gbà pé IṢ tó ń ṣiṣẹ̀ ìtọ̀ka ìtẹnùmọ̀ ní **ní**. Bákan náà ní kò fara mọ̀ ọ̀n pé ṣe ló ń

taari wúnrèn tí a bá fí tẹnu mó sí apá ọ̀tún nínú ihun gbólóhùn. Èrò wa nínú bébà yíí ní pé irúfẹ́ wúnrèn itẹ̀numọ́ kan ní **ní**, inú APIŞ ló tí máa ń jẹ yọ pẹ̀lú àgbéyọ́ kíkún fún odindi àpólà itẹ̀numọ́ (APIT). Gégé bí orí APIT, ẹ̀ ní **ní** máa ń gba APOR bí àbò. Bí àbò yíí bá wá jẹ APOR oníbàátan bí i tí (1b), **ní** yóò fa ònni (possessor) inú àpólà náà sí ipò asọ̀dọ̀tọ̀ rẹ́ fún àyẹ̀wò àbùdá, ìgbésẹ́ yẹn ló ń yọ́rì sí èdà (1a), [ònni **ní** iní]. Nítorí náà, bébà yíí sàlàyé ilàna tí àtúntò àwọn OR tó wà nínú ẹ̀hun (1a) ń tẹ̀lẹ́ àti idí tí àtúntò yẹn fí ń wáyé. Bákan náà ló fí hàn pé wúnrèn **ní** kan náà tó wà nínú (1a) náà ló jẹyọ ní (2) àti (3), àtipé ètẹ itẹ̀numọ́ kan tó ń sàmúlò ìgbéfò nínú APOR oníbàátan tó jẹ àbò IŞ gbólóhùn tí a tí máa ń bá ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** yíí ló ń bí ìdàrúdàpọ̀ àwọn wúnrèn tó wà nìbẹ́.

2. Tíọ̀rì Àmúlò ní Şókí

Ètò gírámà oníwònbà-èròjà (minimalist program) tí Chomsky (1995, 1998, 2002) ní bébà yíí múlò fún àlàyé àti itúpalẹ́. Gírámà náà jẹ ẹ̀yà tíọ̀rì onídàrọ́ tí Noam Chomsky àti àwọn ọ̀mọ̀lẹ́yìn rẹ́ ń sàmúlò láti ọ̀dún 1957 tití dóní. Gírámà oníwònbà-èròjà yàtò diẹ́ sí gbogbo àwọn ẹ̀yà tíọ̀rì onídàrọ́ tó tí wà şaájú rẹ́ bí i tíọ̀rì afòtẹ̀wògàba (government-binding theory) lònà tó lápẹ̀rẹ́. Torí pé èròngbà Chomsky ní láti fí hàn pé irin-işẹ́/èròjà àti àwọn ọ̀fin tí gírámà káriáyé (UG) àti gírámà èdè kòòkan (I-language) ń múlò fún işẹ́dà àpólà àti gbólóhùn kò jù péréte lọ ẹ̀yí tó mú kó rọ̀rùn fún àwọn ọ̀mọ̀dé láti kọ̀ èdè, pàápàá èdè abínibí wọn, níwònbà àsikò péréte, ọ̀gòòrò àwọn ọ̀fin àti ọ̀tẹ́ gírámà oríşiríşì tó wà nínú àwọn tíọ̀rì onídàrọ́ tí tẹ̀lẹ́ ló yọ kúrò pátápátá nínú gírámà oníwònbà-èròjà, ó sì ẹ́ àtúnşẹ́ sí àwọn kan. Diẹ́ nínú àwọn ọ̀fin àti ọ̀tẹ́ tó yọ kúrò ní: *gbé-álifà/α* (move-alfa/α); *tíọ̀rì àmì* (trace theory) ẹ̀yí tó gbà pé wúnrèn tí a bá gbé nínú ihun gírámà máa ń fí àmì sílẹ́ lógangan tí a bá tí gbé e; tíọ̀rì kẹ̀èsì (case theory); abbl. Lára àwọn tó ẹ́ àtúnşẹ́ sí ní tíọ̀rì ààtò wúnrèn nínú ihun, iyen *tíọ̀rì ààtò onípele* (x-bar theory) àti ifòsíwéwé àpólà aşèrànwọ́ pẹ̀lú àpólà amúpé láti jẹ́ kí ọ̀kòòkan àwọn ọ̀rọ́ gírámà tó wà nínú àwọn àpólà yẹn dá dúró gégé bí orí nínú ihun àpólà wọn. Iyen ló bí àwọn àpólà bí i àpólà àsikò (APASIK), ibá (APIB), iyísódì (APIY), itẹ̀numọ́ (APIT), abbl. tí a mú lò nínú işẹ́ yíí. Tíọ̀rì kan tí kò yí padà nínú

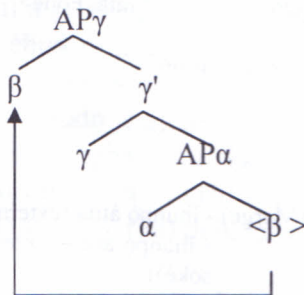
ètò girámà oníwònba-èròjà ni ti *ẹhun akópa* (argument structure) èyí tó jẹ mọ yíyan àwọn isẹ akópa (theta roles/assignment) nínú ihun gbólóhùn. Abala yìí ní í ẹ pẹlú ihun itumọ (sẹmántíki) gbólóhùn, èyí wúlò púpọ fún isẹ wa nínú bébà yìí.

2.1. Irin-Isẹ Gíráma Oníwònba-Èròjà

Irin-isẹ méjì pàtàkì ni gíráma oníwònba-èròjà n sàmúlò. Èkínní ni *àká-òrò* tí tíòrì nàà gbà pé ó wà nínú ọpọlọ elédè níbi tí a ẹ gbogbo ọrò inú èdè kòòkan lójò sí. Ọrò kòòkan nínú *àká yìí* nìgbágbọ wa pé ó ní àbùdá káriayé mēta-mēta: [Sẹmá, Síntá, Fònẹ]¹. Èkejì ni *ihunpọ* (merge) tó jẹ igbésẹ ọ̀sìrò kan tí èdè ọ̀mọ̀niyàn n mú lò láti sẹdà ihun àpólà/gbólóhùn nípa híhun àwọn ọ̀rò tí a ti sà láti inú *àká-òrò* pọ mọra wọn ní méjì-méjì. Nítorí pé ilànà ẹhun oníbejì ni ihunpọ yìí n tẹlẹ, gíráma oníwònba-èròjà kò fàyẹ gba ihun ẹlẹka mēta tàbí èyí tó jù bẹẹ lọ. Kódà kò fàyẹ gba ihun ẹlẹka kan èyí tó máa jẹyọ nínú tíòrì afótéwògàba. Isẹ ihunpọ yìí lágbára débi pé ó le hun ọ̀rò pọ mọ odindi àpólà/gbólóhùn tí a ti sẹdà tẹlẹ, iye igbà tí igbésẹ ọ̀hún sì lè wáyé kò ní gbèdéke. Ìyẹn ni pé a le mú un lò níye igbà tí a bá nílò rẹ nínú isẹdà ihun kan péré. Fún àpẹrẹ, a lè hun α àti β pọ kó fún wa ní $\{\alpha\{\alpha, \beta\}\}$ tí α bá jẹ orí tàbí $\{\beta\{\alpha, \beta\}\}$ tí β bá jẹ orí. Bákan nàà ni a lè hun $\{\alpha\{\alpha, \beta\}\}$ mọ wúnrèn m̀ìràn, b.a. γ , kí àyọ́rísí rẹ sì fún wa ní $\{\gamma\{\gamma\}\{\alpha\{\alpha, \beta\}\}\}$. Oríṣi ihunpọ méjì ló wà o: èkínní ni ihunpọ àti-ita (external merge). Ìyẹn ní í ẹ pẹlú ṣisa ọ̀rò tààrà láti inú *àká-òrò* fún ihunpọ mọ ọ̀rò tàbí wúnrèn m̀ìràn gégé bó ẹ hàn nínú àpẹrẹ tí a ti tọka sí ṣaájú; èkejì ni ihunpọ abélé (internal merge) èyí tó ní í ẹ pẹlú igbésẹ híhun ọ̀rò/wúnrèn tó ti wà nínú ihun ti a ti sẹdà tẹlẹ mọ abala m̀ìràn nínú ihun yẹn kan nàà. Èyí fara pé igbéfò sùgbọn ohun tó yà á ṣòtò sí igbéfò ni pé kò sí ọ̀rò pé wúnrèn tí a gbé fí àmì sílẹ níbi tí a bá ti gbé e àtipé ète láti ṣàyèwò abùdá ọ̀rò tó jẹ orí láti ipò wúnrèn asòdòtò (specifier) rẹ ló máa n fa irúfẹ ihunpọ yìí, b.a. ihunpọ abélé la ẹ fún β nínú àtẹ 1.

1. Ìgékúró sẹmántíki, síntáàsì, àti fònétíki nìwọnyíí.

Àte 1:

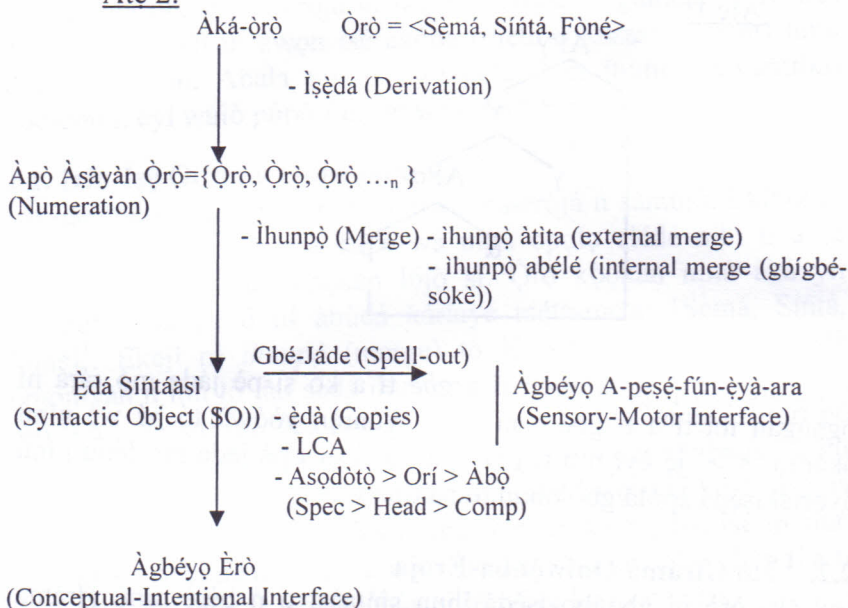

Nínú àtẹ̀ yìí, β jẹ́ wúnrèn tí a gbé tí a kò sì pè jáde mọ́ rára ní ògangan ibi tí a ti gbé e ni $< >$. Wúnrèn yòowù tó bá wà nínú àkámọ́ ' $< >$ ' jẹ́ èyí tí a ti gbé tí a kò sì ní í pè jáde mọ́ lẹnu nínú àyọ́rísí iṣẹ́dà àpólà/gbólóhùn tó bá tibẹ́ wáyé.

2.2. Ààtò Gírámà Oníwònbà-Èròjà

Inú àká-òrò ni gbogbo iṣẹ́dà ihun síntáàsì ti n bẹ̀rẹ̀ nínú gírámà oníwònbà-èròjà. Igbésẹ̀ àkókó ni sísà àwọn ọ̀rọ̀ tí a fẹ́ mú lò sọtò láti inú àká-òrò (lexicon) lọ sínú àpò àṣàyàn ọ̀rọ̀ (numeration). A oò rántí pé gbogbo ọ̀rọ̀ tó wà nínú àká-òrọ̀ yìí ló ní àbùdá káriáyé méta-méta. Àbùdá òkòòkan àwọn ọ̀rọ̀ wònyí ló máa n tẹ̀lẹ̀ wọn lọ sínú àpò àṣàyàn ọ̀rọ̀ torí pé bí igbín bá fà lẹ̀rọ̀ ọ̀hún, dandan ni kí ìkarahun rẹ̀ tẹ̀lẹ̀ e. Láti inú àpò àṣàyàn ọ̀rọ̀ ni ihunpọ̀ yóò ti bẹ̀rẹ̀ sí í wáyé. Àyọ́rísí igbésẹ̀ ihunpọ̀ ni iṣẹ́dà ihun síntáàsì èyí tá a ní ànfàní láti gbé jáde lònà méjì ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀: *Àgbéyọ A-peṣẹ́-fún-èyà-ara* (Sensory-Motor Interface) àti *Àgbéyọ Èrò* (Conceptual-Intentional Interface). Àwòrán bí ààtò yìí ṣe n sísẹ̀ la fi hàn nínú àtẹ̀ 2 ti a fà yọ láti inú àgbékalẹ̀ Collins (2011:2)..

Àtẹ 2:

Ààtò àtì àwọn irinṣẹ girámà oníwònba-èròjà tí a mẹnù bà yìí la óò mú lò fún àlàyé àtì itúpale ihun àwọn ìṣọ ẹlẹrùn-ún-**ní** tí a gbé yẹwò nínú bẹbà yìí.

3. Sẹmántíkì Ìṣọ Ẹlẹrùn-ún ní

Ọ̀nà méjì tí kò rújú ní àwọn ìṣọ ẹlẹrùn-ún **ní** Yorùbá pín sí. Ìkínní ní ìṣọ ẹlẹrùn-ún-**ní** oníbàátan tí a máa ń rí nínú àwọn ìṣọ bí i (1a). A lè fí APOR oníbàátan (1b) ṣe àdàpè rẹ. Nínú ihun yẹn, wúnrèn tó bá ǵájú **ní** tààrà ní òhni (ẹni/ohun tó ní nńkan) nígbà tí wúnrèn tó bá tẹlẹ **ní** níbẹ jẹ ìní (nńkan tí òhni ní), b.a. ní (1), **mámá** ní òhni, **ẹran** sì jẹ ohun ìní rẹ. Ìpín kejì ní èyí tó ní ihun tí a máa ń pè ní àpólà atókùn (APAT) níbi tí **ní** ti jẹ AT tí APOR tó tẹlẹ e sì jẹ àbọ AT, b.a. (2) àti (3). Ní abala yìí, ihun itumọ àwọn ìṣọ ẹlẹrùn-ún-**ní** wònyí la máa gbé yẹwò pẹlú iwòye itónà tí itúpale itumọ wọn fún wa.

3.1. Ìtumò Ìsọ Èlẹ̀rùn-ún-*ní* Oníbàátan

Àkíyèsí àkókò tí a ẹ̀ ni pé àwọn ìsọ èlẹ̀rùn-ún **ní** tó wà ní ìpín yìi kì í kàn án ẹ̀hun oníbàátan lásán, APOR oníbàátan-ajẹmọ̀-ìní (possessive-genitive construction) ni wọn. Àkíyèsí kan tí a ẹ̀ ni pé APOR oníbàátan gbòdò jẹ ajẹmọ̀-ìní ká tóo le yí i dà sí èdà èlẹ̀rùn-ún **ní**. Èyí hàn gbangba nínú àdàpẹ̀ àwọn ìsọ yẹn, b.a. APOR oníbàátan ajẹmọ̀-ìní ló wà ní (1b) tí (1a) jẹ àdàpẹ̀ fún. Bákan náà lomo ọ̀rọ̀ ní (4a) àti (4b), (5a) pẹ̀lú (5b), àti (6a) oun (6b).

4a. Akín gbé [owó o-báńkì]

b. Akín gbé [Báńkì **ní** owó]

5a. wọn ya [ìwé ògá]

b. wọn ya [ògá **ní** ìwé]

6a. Dókítà fa [irùngbọ̀n Àfàà]

b. Dókítà fa [Àfàà **ní** irùngbọ̀n]

Ó jọ pé ìdí nìyẹn tí kì í fí í ẹ̀ gbogbo APOR oníbàátan ló ni èdà/àdàpẹ̀ èlẹ̀rùn-ún **ní**, b.a.àwọn gbólóhùn tó ní APOR oníbàátan ni (7a-d) tí a mú láti inú Awobuluyi (2013: 240) kò ẹ̀ é yí padà sí èdà èlẹ̀rùn-ún **ní**.

7a. Wọn gbọ [orúkọ mi] → *Wọn gbọ [mi **ní** orúkọ]³.

b. Kò ja [ìjà èbì] → *Kò ja [èbì **ní** ìjà].

d. Adájọ́ dá [ẹ̀jọ́ ikú] → *Adájọ́ dá [ikú **ní** ẹ̀jọ́]

e. Wọn ba [orúkọ mi] jẹ → Wọn bà [mi **ní** orúkọ].jẹ.

ẹ. Wọn pe [orúkọ mi] → Wọn pẹ [mi **ní** orúkọ].

Èkọ̀ tí àkíyèsí yìí kọ̀ wà pọ̀ bí a bá ẹ̀yẹ̀wò ihun akópa (argument structure) àwọn ìsọ èlẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ̀-ìní àti àwọn èhun oníbàátan tá a fí n dà wọn pẹ̀ lápá kan; tí a sì tún ẹ̀yẹ̀wò àwọn iyàtọ̀ tá a lè rí fàyo láàárín àwọn méjèjì, lápá kejì.

Lákòókò ná, ihun akópa kan náà ni àwọn gbólóhùn tó ní ìsọ èlẹ̀rùn-ún ní oníbàátan máa n ní pẹ̀lú àwọn gbólóhùn tó bá jẹ àdàpẹ̀ wọn (tó ní èhun oníbàátan póníbélé nínú). B.a. ihun akopa kan-ùn {**pa (Akin, eran māmá / māmá ní eran)**} ni (1a) àti (1b) tí a tún kọ fun ìròrùn àlàyé ní (8a&b). ní:

8a. Akín pa [māmá **ní** eran]

↑

b. Akín pa [eran māmá]

Akópa 1 Ayansé Akópa 2

Olùṣe Kgbl. Olùfaragbá

Ìṣẹ̀ akópa (theta roles) méjì ni **IṢ pa** yàn ní (8a&b): olùṣe àti olùfaragbá. Akópa (arguments) méjì tó wà nínú àwọn gbólóhùn méjéèjì yìí tí **pa** yan ìṣẹ̀ fún ni **Akin** tó jẹ olùṣe (volitional agent/actor) àti **eran māmá** tó jẹ olùfaragbá (patience). Ídì tí a fì sọ bẹ̀ẹ̀ ní pé èdà ìtẹ̀numọ̀ èhun oníbàátan **eran māmá** tó wà ní (8b) ni ìsọ èlẹ̀rùn-ún ní **māmá ní eran** tó wà ní (8a). Bákan náà lórò rí bí a bá wo ihun akópa (4a) àti (4b), (5a) pẹ̀lú (5b), àti (6a) òun (6b): ní (4a&b), **IṢ gbé** ni ayansé, **Akin** ni olùṣe nígbà tí **owó o-bà̀nkì** ṣìṣẹ̀ kókó-èrò (theme); **won** ni olùṣe nígbà tí **ìwé ọ̀gá** jẹ kókó-èrò ní (5a&b); **Dókítà** ni olùṣe nígbà tí **irùngbọ̀n Àfàà** jẹ kókó-èrò **IṢ fà** ní (6). Èkọ̀ tí àtúpalẹ̀ ihun akópa yìí kọ wa níbí ni pé, bí ihun síntààsì gbólóhùn tó ní ìsọ èlẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan ti wù kó yàtò sí ti èyí tó jẹ àdàpẹ̀/èdà rẹ̀ tó ṣàmúlò èhun oníbàátan póníbélé, ihun ìtumọ̀ wọn kò fì bẹ̀ẹ̀ yàtò síra wọn.

Àkíyèsì mìíràn tí a ṣe nípa àwọn ìsọ èlẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ̀-íní yìí ni pé bó tilẹ̀ jọ pé **ìṣewéku** ọ̀ye ìtumọ̀ fẹ̀ ẹ̀ wà láàrin wọn àti àwọn èhun oníbàátan tí a fì n dà wọn pẹ̀, iyàtò ìtumọ̀ bẹ̀lénjá kan wà láàárín àwọn méjéèjì. Ìsọ èlẹ̀rùn-ún-**ní** irú ti (4a) máa n ní ìtẹ̀numọ̀ èyí tí kò sí nínú èhun oníbàátan tí a fì dà á pè bí i ti (4b). Èyí kò sé lórí iyàtò méjì ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ tó wà nínú ìrísí àwọn ìsọ méjéèjì: Lọ̀nà kìíní, iye wúnrèn (mẹ̀ta) tó wà nínú ìsọ èlẹ̀rùn-ún-**ní** kò bára mu pẹ̀lú (méjì) ti èhun oníbàátan tí a fì n dà á pè; lọ̀nà kejì, ààtò

2. Ó jọ pé ọ̀rọ̀-ìṣe **gbọ** tí a lò níbí ló fa ìdíwọ̀. Jíjẹ ìtẹ̀wọ̀gbà (7e&ẹ) níbí tí a ti lo ọ̀rọ̀-ìṣe mìíràn pẹ̀lú ihun kan náà ni èrí tó mú wa rò bẹ̀ẹ̀.

òrò inu ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** kò bára mu pẹlú ti àdàpè rẹ, ẹe ló máa ń dà bí i pé ẹe la mòmò da ààtò òrò inu ẹhun oníbàátan àdàpè yìí rú nínú ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** ³. B.a., bí a bá fì ìsọ méjéèjì yìí wéra wọn ní (4a) àti (4b), a óò rí pé **ní** tó wà ní (4a) tí kò sí ní (4b) pẹlú idàrú ààtò òrò inu (4b) ní (4a) ló fa iyàtò ìtumò òrò àti ihun tó wà láàrin àwọn méjéèjì. Bí èyí bá ẹòótó, a jẹ pé ẹrún **ní** àti idàrú ààtò àwọn òrò inu ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ-ini yẹn ló fún àwọn ìsọ náà ní ìtumò ìtẹnumọ èyí tí kò sí nínú ẹhun oníbàátan bí i ti (4b). Èkọ kan tí èyí kọ wa ni pé ẹe la ẹdà àwọn ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** (4a) látí ara ẹhun oníbàátan tó jẹ àdàpè wọn (4b) nípa ẹ́ẹ́ ẹ́fíkún wúnrẹn ìtẹnumọ (iyẹn ẹrún **ní**) sí (4a), àtipé ète ìtẹnumọ yìí ló bí idàrú ààtò àwọn wúnrẹn tó wà nínú ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** oníbàátan (4b). Ọnà tí ẹ́fíkún **ní** wá ń gbà wáyé nínú ẹhun oníbàátan bí i ti

(4b) tó fì ń di ìsọ ẹlẹrùn-ún-**ní** bí ti (4a) ní í ẹe pẹlú àwọn ẹgbésẹ́ síntáàsì bí i mélòó kan èyí tí a máa gbé yèwò níwájú (wo 4.1.).

3.2. Ìtumọ̀ Ìsọ Ẹlẹ̀rùn-ún ní Àlábò APOR

Onírúurú ìtumọ̀ ni àwọn ìsọ ẹlẹ̀rùn-ún ní alábò APOR máa ń ní gégé bó ẹe hàn nínú àwọn àpẹẹẹ (2) àti (3) tí a tún kọ sí (9) àti (10) kí àlàyé wa lè tètè yéyàn. Ìtumọ̀ ibi/ògangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location) ni àwọn àpẹẹẹ bí i ti (9a&b) máa ń ní. Èrèdí nìyẹn tí a ẹe máa ń pe **ní** tó wà níbẹ́ ní òrò-atókùn (AT) nínú gírámà Yorùbá.

9a. Olú wà [**ní** Èkó]

b. Wọn gbà a [**ní** ojú]

Ìtumọ̀ kejì tí a rí nínú àwọn ìsọ yìí ni ti ìtọ́ka irin-isẹ́ tàbí ohun-èlò tí olùṣe fì ẹe ìṣẹ́/ọṣẹ́ nínú ihun gbólóhùn gégé bó ẹe hàn ní (10).

10a. Wọn sá a [**ní** àdà]

b. Àwọn eégún na Ayò [**ní** àtòrì]

d. Wọn gún un [[**ní** ọbẹ́][**ní** inú]]

Ní (10a-d), ìtọ́ka irin-isẹ́/ohun-èlò **àdà** tí àwọn kan fì sá ẹnikan, **àtòrì** tí àwọn eégún fì na **Ayò**, àti **ọbẹ́** tí àwọn kan fì gún ẹnikan ni a lè pè ní ìṣẹ́ **ní** níbẹ́. (10d) tilẹ́ fì hàn pé ìsọ ẹlẹ̀rùn-ún **ní** alábò

APOR méjì tó ní ìtumò ọ̀tòtòtò (tàbí èyí tó jù bèẹ̀ lọ) lẹ̀ jẹyọ nínú gbólóhùn kan náà. Ìtumò ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location), **inú**, ni ẹ̀rún **ní** kejì tó wà ní (10d) ń tọ́ka.

Ìtumò kẹta tí ẹ̀rún **ní** alábò-APOR tún máa ń ní la rí nínú àwọn àpẹẹrẹ bí i ti (11). Ìtumò kókó-èrò (theme) la lẹ̀ pe èyí. B.a. ní (11a), **bàbá mi** ni olùṣe, **Foláṣadé** ni ajànfàní (Benefactee) nígbà tí **owó** tó jẹ̀ àbò fún ẹ̀rún **ní** níbẹ̀ jẹ̀ kókó-èrò. Ìṣẹ̀ kókó-èrò (theme) yìí kan náà ni **èṣe** tó jẹ̀ àbò fún ẹ̀rún **ní** ṣe ní (11b).

11a. Bàbá mi fún Foláṣadé [ní owó]

b. Wọn ṣe é [ní èṣe]

Ohun tí a rí gbámú pèlú àwọn ẹ̀rí yìí ni pé ìtọ́ka ìṣẹ̀-akópa (theta role) ni ìṣẹ̀ ẹ̀rún **ní** alábò-APOR àtípé ìṣẹ̀-akópa tó bá ń tọ́ka nínú ìṣọ ló ń darí ìtumò tí àpòlà **ní** máa ní. Fún àpẹẹrẹ, inú ìṣọ tí APOR àbò **ní** bá ti jẹ̀ ibi/ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location) bí i (9a-b) nikan la ti lẹ̀ sọ pé **ní** jẹ̀ AT, a kò lẹ̀ sọ bèẹ̀ fún àwọn ìṣọ bí i ti (10a-d) àti (11a-b) níbi ti àbò **ní** bá ti jẹ̀ ohun-èlò (instrument) tàbí kókó-èrò (theme). Èkọ́ tí èyí kọ́ wà ni pé **ní** kọ́ ló ni ìtumò ibi/ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location) tó wà nínú ìṣọ ẹ̀lẹ̀rún-ún-**ní** bí i ti (9) tí a ti máa ń sọ pé **ní** jẹ̀ AT tó ní ìtumò ibi/ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location), ara àbùdá ìtumò APOR tó jẹ̀ àbò rẹ̀ ni. Èyí kò rújú rárá torí àwọn àpẹẹrẹ (10a-d) àti (11a-b) fí hàn gbangba pé **ní** lẹ̀ gba àbò tó ní ìtumò m̀íràn. Nítorí náà, bí ìṣọ ẹ̀lẹ̀rún-ún **ní** ní (9) bá jẹ̀ APAT, kò sí ohun tó ní kí àwọn ti (10) àti

(11) náà máa jẹ̀ APAT torí ihun śíntáàsì kan náà ni gbogbo wọn jọ ní, ìtumò wọn ló kàn yàtò, èyí kò sì kọ́já ìtumò àbò **ní** tó yàtò nínú ọ̀kọ̀ọ́kan wọn. O dáa, bí ẹ̀rún **ní** alábò-APOR kò bá nítumò ibi/ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ (location) tó jẹ̀ pé ṣe ló kàn ń tọ́ka (tí kì í ṣe pé ó ń yan) ìṣẹ̀-akópa, a jẹ̀ pé kì í ṣe ọ̀rọ̀-atọ́kùn nìyẹn. Ìbéèrò tó wá yẹ ká dáhùn bá yìí ni pé kì ni ìtumò **ní** tó wà nínú àwọn ìṣọ ẹ̀lẹ̀rún-ún- ní yìí àtípé kí ni ìṣẹ̀ śíntáàsì rẹ̀ gan-an?

3.3. Ẹ̀rún **ní** gẹ́gẹ́ bí Atọ́ka Ìtenumọ́

Ohun kan tó so gbogbo àwọn ìṣẹ̀ iwádií tó wà nílẹ̀ lórí ìtumò àti ìṣẹ̀

síntààsì ẹ̀rún **ní** nínú àwọn isọ tí à **ń** yèwò pò ní pé irúfẹ́ atọ́ka ìtẹ̀numọ́ kan ní gbogbo wọn pè é. Èrò Awóyalé (1974:102-107), Carsten (1986:52), Madugu (1982), àti Ọduntan (2000:116) ní pé Iṣ́ tó **ń** ṣiṣẹ́ ìtọ́ka ìtẹ̀numọ́ nínú APIṢ ọ̀lórò-ìṣe àsínpọ́ (serial verbal construction) ní ẹ̀rún **ní** alábò-APOR. Wọn ò mẹnụ ba ẹ̀rún **ní** inú isọ ẹ̀lẹ̀rún-ún-**ní** oníbaàtan-ajẹmóníí irú tí (1), (4), (5), àti (6) ní tiwọn. Oyèláràn (1989) nìkan la mò tó tii ṣàlàyé iṣẹ́ ẹ̀rún **ní** tó wà nínú isọ ẹ̀lẹ̀rún-ún-**ní** kejì yìí. Àlàyé wọn gégé bí a tí sọ sáájú ní pé atọ́ka ìgbésíwájú alátẹ̀numọ́ (anti-focus marker) ní **ní** nàà, ó sì yàtò sí **ní** tó jẹ́ atọ́ka ìtẹ̀numọ́ nínú gbólóhùn àkíyèsí alátẹ̀numọ́.

Èrò tiwa ní pé atọ́ka ìtẹ̀numọ́ ní ẹ̀rún **ní** tó wà nínú isọ méjéjì yìí, àtipé wúnrèn nàà kì í ṣe Iṣ́ rará. Èrò tiwa ní pé ọ̀rọ́ gíràmà tó ní ìtumọ́ ìtẹ̀numọ́ tó **ń** ṣiṣẹ́ orí fún àpólà ìtẹ̀numọ́ (APIT) kan tó wà nínú APOR/APASAF⁴ tó jẹ́ àbò fún Iṣ́ nínú APIṢ gbólóhùn tí a tí máa **ń** bá àwọn isọ ẹ̀lẹ̀rún-ún-**ní** ní wúnrèn nàà. Èrí mètá ọ̀tọ̀tọ̀ ló fidí èrò yìí múlẹ́:

Èrí àkókó wà nínú ihun akópa àti ẹ̀hun ìtumọ́ gbólóhùn tí ẹ̀rún **ní** yìí tí máa **ń** jẹyọ. Iṣ́ tó jẹ́ kókó gbólóhùn (predicate) nìkan ló máa **ń** yan iṣẹ́-akópa, àwọn ọ̀rọ́ gíràmà, b.a. aṣẹ̀ránwọ́ àti amúpẹ́, kò le ṣe irú iṣẹ́ bèẹ́ (wo Radford 1997:163-167). Níwọn ìgbà tí a sì tí fí hàn kedere pé ẹ̀rún **ní** kò nítumọ́ ibi/ògangan-ìṣẹ̀lẹ́ (wo 3.2.), kò sọgbọn tí a lè fí le pè é ní AT tàbí Iṣ́ nínú àwọn isọ ẹ̀lẹ̀rún-ún-**ní** yẹn. Èrí kejì tó fí hàn pé wúnrèn ìtẹ̀numọ́ ní **ní** yìí wà nínú oríkì ìtẹ̀numọ́, ihun ìtumọ́ rẹ́, àti ilàna tí a fí **ń** dá àwọn wúnrèn tó bá **ń** ṣiṣẹ́ ìtẹ̀numọ́ mò nínú èdè ọ̀mọ̀nìyàn. Zimmermann (2011b:2) ní ìbámu pèlú àbá Rooth (1992) àti Krifka a.y. (2007) ṣàlàyé pé

4. Àpólà Aṣàfihàn (Determiner Phrase (DP)) lèyí dúró fún. Ó yẹ ká tètè tọ́ka si níbí pé APASAF ní gíràmà oníwònbà-èròjà ka àwọn isọ tí a máa **ń** pè ní APOR sí. Èrò yìí tó bèrẹ́ láti inú iṣẹ́ Abney (1987) ló gbà pé àwọn atọ́ka aṣàfihàn ní wúnrèn gíràmà tó máa **ń** ṣiṣẹ́ orí nínú àpólà ọ̀rọ́-orúkọ nínú gíràmà káriayé. OR/APOR ní àbò tí a máa **ń** kàn mò orí yìí láti fún wa ní APOR. Ìṣòro tó kókó kojú àbá yìí ní pé ó rọ̀rùn láti múlò fún àwọn èdè (b.a. Gẹ̀gẹ̀sì) tí atọ́ka aṣàfihàn tí **ń** sáájú OR nínú APOR ṣùgbọ́n ó ṣòro ó gbà wọ́lẹ́ fún àwọn èdè bí i Yorùbá níbi tí atọ́ka aṣàfihàn tí **ń** tẹ̀lẹ́ OR/APOR nínú èdà fonẹ̀tíìkì isọ tí a **ń** gbé jáde lẹ̀nu. Ọ̀nà àbáyọ́ tí wọ́n gbé kalẹ́ fún irú àwọn èdè yìí ní pé ṣe ní aṣàfihàn máa **ń** fa OR/APOR tó jẹ́ àbò fún wọn sí ipò asodòtọ́ (specifier) àpólà wọn. Èyí ló **ń** yọrí sí èdà ihun fonẹ̀tíìkì isọ tí a **ń** gbé jáde lẹ̀nu níbi tí ASAF tí **ń** kẹ̀yìn OR/APOR nínú ààtò àwọn ọ̀rọ́ tó wà nínú APASAF. Wo Ajiboye (2007) àti Ìlòrì (2010) fún àfikún àlàyé lóri bí ìgbésẹ́ yìí ṣe **ń** ṣiṣẹ́ nínú gíràmà Yorùbá.

A property F of an expression α is a focus property iff F signals (a) that alternatives of (part of) the expression α or (b) alternatives of the denotation of (part of) α are relevant for the interpretation of α Focus indicates the presence of [contextual MZ] alternatives that are relevant for the interpretation of linguistic expressions.

Ìyẹn ni pé:

Àbùdá IT (Itẹ̀numọ́) ịsọ kan α jẹ àbùdá itẹ̀numọ́ tí [(láìsì wọ̀n-ní wọ̀n-pé kankan (iff))] IT bá ń ẹ̀sàfihàn (a) àwọ̀n itọ́ka (denotations) tí a lè rí yàn lára ịsọ α tàbí (b) fún yíyàn èyíkéyí ní nínú àwọ̀n itọ́ka α [tó wà fún yíyàn náà] èyí tó wúlò fún itumọ́ α [Se ni] Itẹ̀numọ́ máa ń ẹ̀sàfihàn pé àwọ̀n wúnrèn tí a lè yàn wà nílẹ̀ nínú ịsọ èyí tó wúlò fún ifúnnítumọ́ àwọ̀n ịsọ ọ̀hún [tí a ẹ̀dà].

Àrídímú wà nínú oríkì àti itumọ́ itẹ̀numọ́ yìí ni pé àbùdá kan tí ịsọ kan lè ní ni itẹ̀numọ́ àtipé ẹ̀ se ni àbùdá náà máa ń tọ́ka/ẹ̀sàfihàn àwọ̀n ọ̀rọ̀/wúnrèn (denotations) tó wà nílẹ̀ fún yíyàn láti tẹ̀numọ́ nínú ịsọ tó bá wà. Zimmermann fí kún ọ̀ye wà nípa ọ̀nà tí a fí lè dá wúnrèn itẹ̀numọ́ mò nígbà tó sọ pé

The focus constituent picks out that individual, or property or event, or proposition from a set of (contextually) given alternatives, which satisfies a background property that is currently under discussion.

Wúnrèn itẹ̀numọ́ máa ẹ̀ ẹ̀fàyo ẹ̀ni náà, tàbí àbùdá, tàbí àgbékalẹ̀ láti inú sẹ̀tì àwọ̀n wúnrèn tó wà nílẹ̀ fún yíyàn àwọ̀n èyí tó pèsè fún àbùdá ịsọ tí à ń ẹ̀ se atótónu lé lórí.

Àpẹ̀rẹ̀ àti àlàyé Krfka a.y. (2007:29) ràn wá lówọ́ gidi láti rí ọ̀ye àlàyé Zimmermann yìí nípa ihùwàsí wúnrèn itẹ̀numọ́:

A. who stole the cookie, **John** or Mary?

B. JOHN stole the cookie.

What is new in [the answer] is not John, or the expression *John* but the information that John satisfies the description *X stole the cookie*.

Èkó tí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ yìí kò wà ní pé wúnrèn méjì ló wà nílẹ̀ nínú ìsọ (A) láti yàn fún ìtẹ̀numọ̀ nínú ìdáhùn sí ibeèrè (A) tó jẹ́ ohun tí àtótónu náà dá lé, iye **John** àti **Mary**. **John** ni ìtẹ̀numọ̀ yàn nínú ìdáhùn (B) pé òun leni náà tó ẹ̀ ohun tí wọn ń ẹ̀ ibeèrè nípa rẹ̀. Ó yẹ ká tètè fí kún un pé nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì àti ti ọ̀pọ̀ èdè àwọn aláwọ̀-funfun, iwọ̀hùn ló máa ń ẹ̀sẹ̀ ìtẹ̀numọ̀ lónà tó fí jẹ́ pé abala wúnrèn tí wọn bá ẹ̀nu-mọ̀ yóò ní ọ̀wọ̀jà iwọ̀hùn yẹn láìkúrò ní àyè tó wà nínú ihun (iye ni wọn ń pé ní in-situ focus). Ẹ wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ yìí tí a mú nínú Zimmermann (2011:2) bákan náà. Àwọn wúnrèn tí a ẹ̀nu mọ̀ níbẹ̀ ni wọn fí lẹ́tá òlákọ:

- a. MARTHA painted the room yesterday.
- b. Martha painted the room YESTERDAY.
- c. Martha PAINTED the room (yesterday).
- d. Martha painted the ROOM yesterday.

Bí a bá fojú àwọn àláyé àti àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wònyí wo ihùwàsí **ní** nínú ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** Yorùbá, kedere ló hàn pé wúnrèn ìtẹ̀numọ̀ ni **ní** tó wà níbẹ̀. Nínú ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan, *ònni* àti *ìní* rẹ̀ ni àwọn wúnrèn (denotations) tó wà nínú ìsọ yẹn tí **ní** lè yàn fún ìtẹ̀numọ̀. Ó hàn gbangba pé *ònni* ni **ní** máa ń yàn fún ìtẹ̀numọ̀ nínú gbogbo ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ̀-ìní Yorùbá. Ìyàtò tó kàn wà nínú ihun yẹn ni pé ìtẹ̀numọ̀ yẹn máa ń fa kí á gbé wúnrèn tí a ẹ̀nu yàn fún ìtẹ̀numọ̀ kúrò láyè tó wà nínú ihun lọ sí apá òsì sáájú atọ́ka ìtẹ̀numọ̀ **ní**. (àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ ex-situ focus tó ń wáyé nínú APOIS èdè Yorùbá lèyí).

Ní ti ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** alábò APOR, àbò **ní** níbẹ̀ ni àṣàyàn fún ìtẹ̀numọ̀, inú àká-òrò tààrà sì ni a ti ń ẹ̀ irúfẹ̀ yíyàn yìí. Èyí jẹ́ àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ ìtẹ̀numọ̀ tí kì í ẹ̀múlò gbígbé wúnrèn tí a ẹ̀nu mọ̀ kúrò ní àyè tó wà nínú ihun (in-situ focus). Ní báyií, ẹ wá jẹ́ ká wo bí a ẹ̀ ẹ̀dà ihun síntáàsì àwọn ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní**.

4. Síntáàsì Ìsọ Ẹ̀lẹ̀rùn-ún **ní**

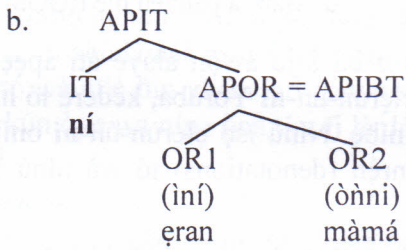
Ní abala yìí, a máa ẹ̀ itúpalẹ̀ isẹ́dà ihun síntáàsì àwọn ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** Yorùbá. A ọ̀ò bẹ̀rẹ̀ pẹ̀lú ìsọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-**ní** oníbàátan-ajẹmọ̀-ìní (possessive-genitive ní-expression) ká tó ó wá kádíí àláyé náà pẹ̀lú ihun ẹ̀lẹ̀rùn-ún **ní** alábò APOR.

4.1. Ìṣẹ́dà Ìhun Èlẹ̀rùn-ún ní Oníbàátan

Gégé bí a ti sọ ʃáájú, àgbékalẹ̀ wa nínú ìṣẹ̀ yìí ni pé látí ara APOR oníbàátan, b.a. **ẹ̀ran mà́má** nínú **Akín pa ẹ̀ran mà́má**, la ti ʃẹ́dà ìsọ èlẹ̀rùn-ún-ní bí i **mà́má ní ẹ̀ran** tó wà nínú ìsọ **Akín pa mà́má ní ẹ̀ran**. Bí a bá fojú fo àlàyé ìṣẹ́dà ìhun APOR oníbàátan torí pé kò wúlò fún àlàyé wa níbí lọ títí, a lè sọ ní pátó pé àwọn ìgbésẹ̀ síntààsì tí a fí ʃẹ́dà àwọn ìsọ èlẹ̀rùn-ún-ní oníbàátan nìyí:

Ìgbésẹ̀ 1: hun (merge) **ní** tó jẹ́ orí ìtẹ̀numọ̀ tí a ʃà yàn látí inú àkà-òrọ̀ pọ̀ mọ̀ APOR oníbàátan **ẹ̀ran mà́má** látí ʃẹ́dà àpólá ìtẹ̀numọ̀ (APIT) bí ó ʃe hàn ní (12):

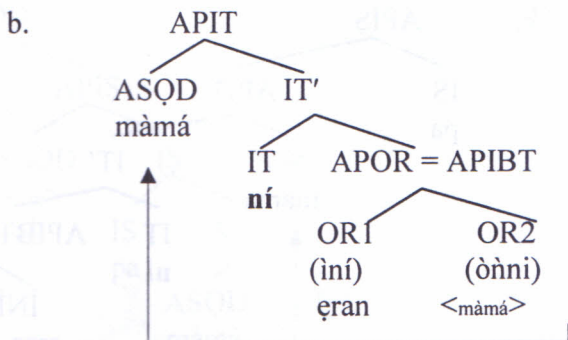
12a. [APIT [IT **ní** [APOR ẹ̀ran mà́má]]]

Àpẹẹrẹ̀ ìhunpọ̀ àtìta (external merge) tààrà látí inú àkà-òrọ̀ lèyí níbí tí APOR oníbàátan **ẹ̀ran mà́má** ti jẹ́ àbò/àfikún (complement) fún atókpa ìtẹ̀numọ̀ **ní**.

Ìgbésẹ̀ 2: gbé ònnì (possessor) **mà́má** látí inú APOR oníbàátan **ẹ̀ran mà́má** kí o sì hun ún mọ̀ ipò asọ̀dọtò (ASQD) APIT bí ó ʃe hàn ní (13).

13a. [APIT [ASOD mà má [IT ní [APIBT ẹ ran <mà má>]]]]

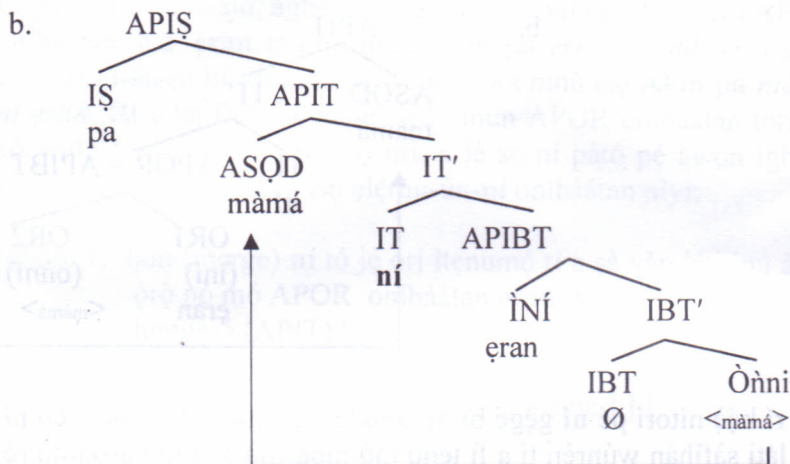

Èyí rí bẹẹ nítorí pé ní gégé bí ọ́rì àbùdà ẹ̀tẹ̀numọ (IT) tí ẹ̀sọ yẹ̀n ní nílò láti Ẹ̀fihàn wúnrẹ̀n tí a fì ẹ̀tẹ̀nụ mọ nípa fifà á sí ipò asọ̀dòtò rẹ̀ fún ẹ̀sàyẹ̀wọ̀ àbùdà láàárín àwọn méjèjì kí ẹ̀sẹ̀dà ẹ̀sọ nàà lẹ̀ kógo-já (converge). Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ ihunpọ̀ abẹ̀lé (internal merge) lẹ̀yí.

Ìgbésẹ̀ 3: hun àyọ́rísí ìgbésẹ̀ 2, iye APIT, pọ̀ mọ̀ ẹ̀sọ gégé bí àfikún láti ẹ̀dà APIŞ gbólóhùn ẹ̀lẹ̀rùn-ún ní bí i ti (1a) tí a fì àtẹ̀ ẹ̀gí (14) Ẹ̀pẹ̀ẹ̀rẹ̀ ihun fún. Kíyèsì pé àfikún (complement) ní APIT jẹ̀ níbí fún ẹ̀sọ kí í ẹ̀ abò (object).

UNIVERSITY OF LAGOS
LIBRARY

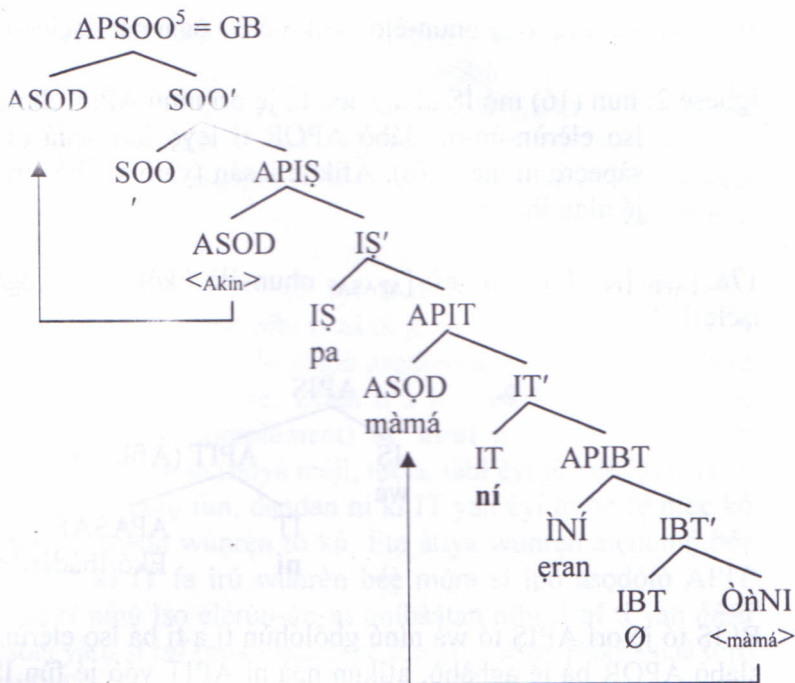
14a. [APIS [IS pa] [APIT [ASQD mà má] [IT ní [APIBT ẹ ran <mà má>]]]].

Àpẹẹrẹ ihunpọ abẹlẹ (internal merge) mǐràn lẹyí. (14) yí ni àbọ́ fún IS tó jẹ orí APIS tó wà nínú gbólóhùn tí isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan tí ń jẹyọ gégé bí a ẹ fi hàn ní àtẹ 13.

Àlàyé tí a rí ẹ fún èyí ni pé IS agbàbọ APOR/APASAF (transitive verb) ni IS tó máa wà nínú gbólóhùn tí a ti máa ń bá isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan. Níwọ̀n igbà tí APIT kì í ẹ nńkan kan náà pẹ̀lú APOR/APASAF, kò sí bí ó ẹ lẹ̀ jẹ̀ àbọ́ fún IS níbẹ̀. Ìsòro yíì hànde nínú isẹ̀dá ihun isọ ẹlẹrùn-ún-ní alábọ́ APOR (wo 4.2.): bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé kò fi bẹ̀ẹ̀ yàtò sí ti isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan torí pé wúnrẹ̀n orí itẹ̀numọ́ kan náà ní ló ń darí isẹ̀dá ihun àwọ̀n méjéèjì, síbẹ̀, ó hàn gbangba pé àfikun ni APIT tí ní jẹ̀ orí fún lẹ̀ jẹ̀ fún IS tó wà nínú gbólóhùn tí a ti ń rí àwọ̀n isọ ẹlẹrùn-ún-ní alábọ́ APOR, kì í ẹ àbọ́ rárá. Àtẹ̀ (15) jẹ̀ àpẹẹrẹ̀ isẹ̀dá gbólóhùn tí a tí sàmúlò ihun isọ ẹlẹrùn-ún-ní tí a gbé kalẹ̀ ní (14) ní kíkún.

15.

4.2. Işèdà Ìhun Èlẹ̀rùn-ún ní Àlábò APOR

Gégé bí a ti yán an ní 4.1., işèdà ìhun işò ẹ̀lẹ̀rùn-ún-ní alábò APOR kò fi bèẹ̀ yàtò sí tí oníbààtan torí pé wúnrẹ̀n (orí) itẹ̀numọ̀ kan nàa ní ló n dárí wọ̀n. Àwọ̀n igbésẹ̀ tó n wáyé nínú işèdà yìi ni:

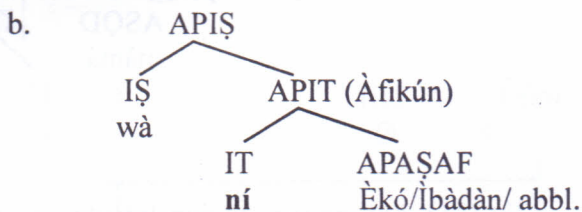
Ìgbésẹ̀ 1: yan IT ní láti inú àká-òrò kí o sì hun ún pọ̀ mọ̀ APASAF (/APOR) èyí tó nítumọ̀ irin-ışẹ̀/ohun-èlò (instrument), kókó-èrò (theme) tàbí ibi/ògangan-ışẹ̀lẹ̀ (location) láti şèdà àpólà itẹ̀numọ̀ (APIT) bó ẹ̀ hàn ní (16):

5. Sílẹ̀bù olóhùn òkè ni SOO dúró fún níbí. Sàkíyèsí pé ìhun APIŞ nínú tíọ̀rì oníwọ̀nba-èròjà jinlẹ̀ jù èyí lọ. A kàn fi èyí şàpẹ̀rẹ̀ àwọ̀n wúnrẹ̀n tí a nílò nínú ìhun yẹn ni. Àmọ̀ sá, iyẹn kò mú àlàyé wa yínjẹ̀ bó ti wù kó mọ̀.

16. [APIT [IT ní [APASAF ohun-èlò / kókó-èrò / ògangan-ìṣẹ̀lẹ̀]]]

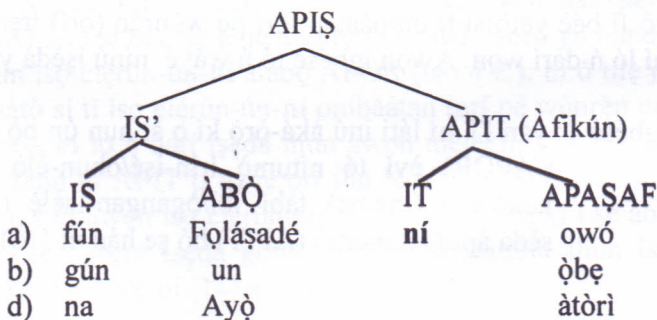
Ìgbésẹ̀ 2: hun (16) mọ̀ IṢ aláìgbàbò tó jẹ́ orí nínú APIṢ gbólóhùn tí ìṣọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-ní aláábò APOR tí jẹyọ láti ṣẹ̀dà (17) tí a sàpẹ̀ẹ́ẹ́ ní àtẹ́ (17b). Àfikún lásán (yàtò sí àbò) ni APIT jẹ́ nínú ìhunpọ̀ yíí.

17a. [APIṢ [IṢ [APIT [IT ní [APASAF ohun-èlò / kókó-èrò / ògangan-ìṣẹ̀lẹ̀]]]]].

Bí IṢ tó jẹ́ orí APIṢ tó wà nínú gbólóhùn tí a ti bá ìṣọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún-ní aláábò APOR bá jẹ́ agbàbò, àfikún nàà ni APIT yóò jẹ́ fún IṢ nínú ìhun bẹ́ẹ̀. Ìyàtò diẹ̀ tó wà nínú ìhun òhùn la sàpẹ̀ẹ́ẹ́ ní àtẹ́ (18).

18.

5. Àgbáloṣgbàbò

Bébà yíí ti ṣàmúlò ẹ̀rí sẹ̀mántíkí àti ti síntáàsì láti fí hàn pé wúnrèn ní ẹyọ kan nàà ló n jẹyọ nínú gbogbo àwọn ìṣọ ẹ̀lẹ̀rùn-ún ní Yorùbá bí i ti (1) – (3). A fí hàn pé ní yíí jẹ́ wúnrèn ìtẹ̀numọ̀ (IT) tó

jẹ orí fún àpólà itenunmọ APIT kan tó máa n jẹyọ gégé bí àfikún fún IS nínú gbólóhùn isọ ẹlẹrùn-ún-ní aláḅò APOR (ní-object expression) sùgbọ́n tó máa n jẹyọ nínú ihun APASAF tó jẹ àḅò fún IS tó wà nínú gbólóhùn isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan-ajẹmọ-iní (possessive-genitive ní-expression) níbí tó ti máa n pe àkíyèsí itenunmọ sí *ònni* (possessor) yàtò sí *ini* (possessum) ẹhun oníbàátan tó jẹ ipilẹ tí a fi ẹdà ẹhun yí. Ó hàn gbangba pé igbésẹ ẹdà isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan fara jọ ẹyí tí a máa n rí nínú itenunmọ olùwà/àḅò/kókó-gbólóhùn níbí tí **ni**-tó jẹ wúnrèn itenunmọ ti máa n fa wúnrèn tó bá jẹ itọka rẹ lọ sí ipò asọdọtò àpólà itenunmọ ní ibẹrẹ gbólóhùn nínú àpólà amúpé. Ohun tí a lérò pé ó fa ẹyí kò ju pé ihun yòówù tí àḅò (complement) IT **ní/ni** nínú APIT bá ti ni wúnrèn tó ju ẹyọ kan lọ (bóyá méjì, méta, tàbí ẹyí jù bẹẹ lọ) tí IT le yàn láti tọka itenunmọ fún, dandan ni kí IT yan ẹyí tó bá fẹ níbẹ kó sì yà á sọtò sí àwọn wúnrèn tó kù. Ètè àtiya wúnrèn àtenunmọ bẹẹ sọtò ló n mú kí IT fa irú wúnrèn bẹẹ mọra sí ipò asọdọtò APIT gégé bó ẹ rí nínú isọ ẹlẹrùn-ún-ní oníbàátan níbí tí **ní** ti yan *ònni* (possessor) yàtò sí *ini* (possessum) rẹ fún yíyà sọtò. Bákan náà lórò rí nínú APIT tí **ni** jẹ orí fún nínú àpólà amúpé ibẹrẹ gbólóhùn níbí tí IT ti gbọdọ yan ọkan nínú olùwà, àḅò, tàbí kókó-gbólóhùn kí ó sì fà á sí ipò asọdọtò rẹ láti yà á sọtò gégé bí i wúnrèn tó yàn fún itenunmọ. Nída kejì ẹwẹ, bí ihun àḅò IT kò bá ní ju ẹyọ wúnrèn kan lọ gégé bí ó ẹ máa n wáyé nínú isọ ẹlẹrùn-ún-ní aláḅò APOR, IT kò ní í wulẹ dara rẹ láàmú láti fa wúnrèn ẹyọ kan tó wà nínú ihun yẹn fún itenunmọ lọ sí ibikíbi, yóò kàn tẹnu mọ ọn níbí tó wà yẹn ni. Ẹyí la lérò pé ó fà á tí kò fi sí igbẹfò nínú APIT isọ ẹlẹrùn-ún-ní yí. Bí ẹyí bá sòótó, a jẹ pé ibáradọgba (symmetry) wà nínú ilàna itenunmọ wúnrèn nínú ihun girámà èdè Yorùbá.

Àwọn Ìwé Ìtókasi

- Abney, S. P. (1987) *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Ph. D Dissertation, MIT.
- Aboh, E. O. 'Topic and Focus within D'. *Linguistics in the Netherlands*, 21: 1-12.
- Ajiboye, O. (2007) *The Syntax and Semantics of Yoruba Nominal Expressions*. The Linguistic Association of Nigeria in Collaboration with M & J Grand Orbit Communications Limited, Port Harcourt, Nigeria.
- Awobuluyi, O. (2013) *Èkọ́ Gírámà Èdè Yorùbá*. Atman Limited, Oşogbo.
- Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yorùbá Grammar*. Oxford University Press, Ibadan.
- Awóyalé, Y. (1975) *Studies in the Syntax and Semantics of Yoruba Nominalizations*. PhD Thesis, University of Illinois, USA.
- Bámgbóşé, A. (1990) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. UPL, Ibadan.
- Carstens, V. (1986) *Proper Government in Yoruba*. MA Thesis, University of Carlifonia, Los Angeles.
- Chomsky, N. (1995) *The Minimalist Program*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. (1998) 'The Minimalist Inquiries: the Framework', *MIT Occasional Papers in Linguistics*, No 15.
- Chomsky, N. (2002) *On Nature and Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Collins, C. (2011) *Introduction to Minimalist Syntax*. Lecture Notes, New York University.
- Jackendoff, (1972) *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. MIT Press, Massachuset, Cambridge.

- Ilori, J. F. (2010) Nominal Constructions in Igálà and Yorùbá. Doctoral Dissertation, Adekunle Ajasin University Akungba-Akoko, Ondo State, Nigeria.
- Krifka, M., Caroline Féry, & Gilbert Fanselow (2007) *The Notions of Information Structure*. Universitat Potsdam, Potsdam.
- Madugu, I. S. (1982) 'The Yoruba ni-object Construction in Pragmatic Perspective'. *Journal of African Languages and Linguistics*, Volume 4 No1: 43-58.
- Oduntan, B. G. (2000) Yoruba Clause Structure. PhD Thesis, University of Iowa, USA.
- Oyelaran, O. O. (1989) 'Transitivity and Anti-focus in Yoruba', Paper Presented at the 3rd Niger-Congo Syntax and Semantics Workshop, MIT, 24th January.
- Radford, A. (1997) *Syntax: A Minimalist Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rizzi, L. (1997) 'The Fine Structure of the Left Periphery', Haegeman, L. (Ed.) *Elements of Grammar*, Kluwer, Dorderecht, 281-337.
- Rooth, M. (1992) 'A Theory of Focus Interpretation'. *Natural Language Semantics*, 1.
- Zimmermann, M. & E. Onéa (2011) 'Focus Marking and Focus Interpretation'. Introduction to a Special Issue of *LINGUA*.
- Zimmermann, M. (2011) Introduction to Information Structure. African Linguistics School 2011 Semantics Lecture Notes. Porto-Novo, Benin.

UNIVERSITY OF LAGOS